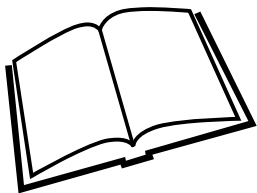

ТЕМА 16

УКРАЇНСЬКА ПОЛІТИЧНА ДУМКА 1920–1930-Х РОКІВ НА ЗАКАРПАТТІ. ПОЛІТИЧНІ ПОГЛЯДИ ДІЯЧІВ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ

16.1. Загальна характеристика політичної думки 1920–1930-х років на Закарпатті: історичні передумови та регіональна особливість

16.2. Питання політичної єдності з українськими землями в програмних ідеях партій Закарпаття міжвоєнного періоду

16.3. Політичні погляди діячів Карпатської України:

16.3.1. Еволюція політичних поглядів А. Волошина

16.3.2. Державницька думка братів М. і Ю. Брацайків

16.3.3. Національне питання у поглядах братів Ф. і Ю. Реваїв

16.3.4. Радикальний націоналізм С. Росохи та І. Рогача

16.1. Загальна характеристика політичної думки 1920–1930-х років на Закарпатті: історичні передумови та регіональна особливість

Політичну думку Закарпаття та її еволюцію слід розглядати крізь призму перипетій суспільно-політичного розвитку кінця ХІХ – початку ХХ століття. Адже лише у цей час розпочався ефективний політичний розвиток регіону. Логічність розуміння

Це прагнення було суттєво підтримане виданнями культурних інституцій Галичини, де в другій половині ХІХ ст. міцно розвивався український національний дух... Саме тоді сильно підупало русофільство між русинами, але посилювався національний напрям...

А. Волошин, «Початки національного пробудження на Підкарпатській Русі»

сказаного слід шукати в можливостях і перспективах закарпатських українців впливати на перебіг політичних подій, вирішувати важливі політичні завдання на власний розсуд. У часи розпаду Австро-Угорської монархії з'являється надія, що складаються сприятливі передумови власними силами розбудувати суспільно-політичне життя. А після завершення Першої світової війни такі сподівання отримали можливість реалізації.

Але у ХІХ столітті система всіх значимих сфер Закарпаття була повністю інкорпорована в суспільні процеси угорського державного організму та відзначалася стабільною відсталістю від інших угорських земель. Політика мадяризації висіла

важким тягарем над спробами позбутися відсталого статусу особливо в культурно-освітньому житті. Відповідно, на низькому рівні залишалася національна самосвідомість не лише простого народу, а й інтелігенція опинилася у скрутному становищі, намагаючись бодай якось зберегти «руський» народний дух. Чи не єдиним культурницьким містком через Карпати залишалися контакти письменників, учителів, духовенства з творчою інтелігенцією Галичини.

Здавалося, що революційні зміни 1848–1849 років сприятимуть поширенню прогресивних суспільно-політичних ідей. І справді, певною мірою пошквдження суспільно-політичного життя вплинуло на творення культурно-просвітніх товариств, видавничу діяльність, налагодження культурницьких зв'язків із іншими регіонами. Однак, утворення дуалістичної Австро-Угорської монархії (1867) призвело до гальмування процесу культурно-освітнього розвитку та посилення контролю над спробами національних меншин до самореалізації. А відсутність бодай слабко структурованої регіональної політичної еліти позбавляло регіон можливостей не тільки рівноправного представництва в органах влади, а й можливостей відстоювати інтереси регіону на загальнодержавному рівні.

Водночас простір еліти у другій половині XIX століття почала активно займати творча інтелігенція, яка за змістом своєї діяльності взяла на себе роль виразника інтересів місцевого населення. Її творення як соціальної верстви крилося в умовах соціально-економічного розвитку регіону й спонукало до інтеграції творчих зусиль провідних представників регіонального співтовариства. Щоправда, першим відомим представником закарпатської спільноти в австрійському політичному бомонді був москвофіл *Адольф Добрянський*¹. Проте, кращі здобутки у процесі формування нового типу мислення, політичної свідомості та політичної культури місцевого населення припали на наступні покоління закарпатських просвітителів. Світогляд інтелігенції формувався в умовах панівної угорської, а починаючи з 1867 року – австро-угорської політичної системи, а тому шлях, який поповнював їхні ряди для молоді був майже однаковим. Переважно вони вступали на навчання до греко-католицьких семінарій (для місцевих жителів найближчими були в Ужгороді й Пряшеві) та університетів у Будапешті та Відні. Фактично отримана тут освіта давала право на початок трудової діяльності священиком, учителем, правником.

У другій половині XIX – на початку XX століття склалися особливі суспільно-політичні та соціокультурні передумови для формування політичної свідомості закарпатців. І хоча достатньо складними були критерії залежності культурно-національної інтелігенції від владної політики Угорщини (територіально Закарпаття знаходилося в межах цієї частини монархії), що мала згубний вплив на загальний культурно-просвітницький розвиток регіону. Низький освітній рівень місцевого населення та обме-

¹ *Добрянський Адольф* (1817–1901) – громадсько-політичний, культурно-освітній діяч, учений із Закарпаття, слов'янофіл, який тісно контактував із активістами чеського та словацького національного відродження. Після революції 1848–1849 років займав вищі посади в австрійському держпараті. Автор проекту розподілу Угорщини за національними дистриктами («Пам'ятник русинів угорських») (1849). Після його затвердження з жовтня 1849 року до 1860 року був намісником «Руського дистрикту» в Ужгороді. У 1871 році у Львові опублікував «Проект политической программы для Руси австрийской».

Розділ 3. Еволюція вітчизняної політичної думки у першій половині ХХ століття

ження можливостей культурно-освітньої інтелігенції до національної самоідентифікації впливали на еволюцію освітньо-виховного простору й просвітництва загалом. Політика мадяризації гальмувала процес формування національно свідомого вибору молоді інтелігенції, заганняючи її в угорське мовно-культурне середовище і кардинально звужуючи спроби відстоювання й поширення рідномовного елемента для закарпатців (принаймні неугорського населення). Панівна культура чітко контролювала прояви національної самоідентифікації місцевої інтелігенції.

Щодо національних меншин, то парламент заборонив визнавати їх будь-яку цілісність... Представники національних меншин, маючи право ставати мадярами, не могли пропагувати свою рідну культуру жодним організованим способом.

П. Магочій, «Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848–1948)»

Незважаючи на це, варто визнати провідну ролі творчої інтелігенції та духовенства у культурно-просвітницькому житті регіону, плоди активності якої визріли вже у 1920–30-х роках. Виховане ними нове освічене покоління політично освідомлювалося та сформувало політично свідому генерацію з державотворчим мисленням. Нове покоління інтелігенції значно еволюціонувало в контексті самозбереження й самозбагачення культурно-національного чинника, що проявило себе у формуванні суспільно-політичної думки.

Із початку ХХ століття розпочинається еволюція політичних інститутів у Закарпатті, формуються нові політичні реалії. Найбільш своєрідними у цьому відношенні були складні трансформаційні зміни, що торкалися політичних систем і режимів, оскільки впродовж ХІХ століття регіон пережив цілу низку політичних катаклізмів. Вони одночасно виступали рушійною силою різнобічних елементів державотворення, становлення та занепаду політичних систем, функціонування різних політичних режимів, їхніх інституційних проявів, формування специфічної політичної думки тощо. Цей процес активізував спроби політизації закарпатського суспільства, вплинув на політичну свідомість і політичну культуру громадян.

У ХХ столітті Закарпаття носило різні офіційні назви власної географічної території, що в тій чи іншій мірі відображало специфіку політичного розвитку регіону: Руська Країна, Підкарпатська Русь, Карпатська Україна, Підкарпатська територія, Закарпатська Україна, Закарпатська область¹. А вже впродовж ХХ століття регіон входив до складу щонайменше восьми різноманітних за своєю суттю державних або напівдержавних утворень (Австро-Угорська монархія, Угорська Республіка, Чехословацька Республіка, Карпатська Україна, Угорщина, Закарпатська Україна, УРСР/СРСР, Україна). А це відображало специфіку політичного розвитку регіону, вказувало на його

¹ Офіційні назви Закарпаття історично формулювалися у залежності від географічного розташування регіону по відношенню до центру держави, в якій він у той чи інший час перебував (наприклад, у часи Угорського королівства, Австро-Угорської монархії та Чехословацької Республіки по відношенню до їхніх державних центрів (Будапешт, Прага) регіон перебував під Карпатами, а отже умовно іменувався відповідно Підкарпаттям, Подкарпаттям. На завершальній фазі та після Другої світової війни таким центром став Київ, а отже регіон географічно опинився за Карпатами, звідки й відповідне подальше його іменування.

приналежність або входження до складу певного державного утворення й, відповідно, вимагало адаптації місцевих політичних інститутів до вимог тієї чи іншої політичної системи, яка щоразу поглинала досить слабо розвинуті й відносно стабільні крайові політичні підсистеми. Різним було й географічне межування території, а тому в політичній історіографії дослідниками часто вживалася узагальнена назва щодо визначення регіону – «історичне Закарпаття». Відповідно, й феномен визрівання представників суспільно-політичної думки Закарпаття полягав у політико-ідеологічній невизначеності політичної еліти, яка формувалася у складних умовах розвитку регіону.

Перебуваючи у складі дуалістичної Австро-Угорської монархії (1867–1918) регіон іменувався Підкарпаттям (за географічним розташуванням від центру). В офіційній хроніці частіше регіон називали угорською мовою Фелвдейком (Верхня Угорщина). Суспільно-політичне становище населення Закарпаття у цей час було досить складним, оскільки загальносуспільні зміни майже не торкалися провінції. На такий стан речей впливала і слабка структурованість закарпатського суспільства, і відсутність політико-правових традицій управління. Найбільшою політичною проблемою була відсутність власної політичної еліти. Її провідні функції взяла на себе національно-культурна інтелігенція (активність просвітителів), котра виконувала важливу роль у процесі політичної соціалізації громадян. Лише наприкінці Першої світової війни, внаслідок піднесення національно-визвольного руху, посилення боротьби проти війни почалася змінюватися й політична ситуація в регіоні. Відбувалося поетапне зростання національної самосвідомості українців, чому сприяв пошук шляхів національно-державного самовизначення, що привело до національно-культурного пробудження українців Закарпаття. Участь у пошуку політичної самоідентифікації закарпатської спільноти безпосередньо брала й закарпатська еміграція.

Однак, післявоєнна трансформація політичної системи відбувалася в умовах переважання реінтеграційних процесів. У цьому й полягали основні регіональні особливості трансформації політичних режимів у Закарпатті в першій половині ХХ століття. Вони характеризувалися кількома чинниками:

- *першим* серед них можна назвати суспільну роз'єднаність, котра базувалася на національному та релігійному розмежуванні населення;
- *другим* чинником можна вважати політико-державну невизначеність. У той час, коли всі слов'янські національності чітко визначили курс на незалежність нації, українці-русини Закарпаття вагалися, чим і користалися інші народності. Знач-

У 1918–1919 роках проблема підкарпатських русинів вирішувалася у три етапи: американський, коли долю своєї батьківщини обговорювали руські емігранти в Сполучених Штатах; підкарпатський, коли місцеві лідери скликали народні ради, щоб визначити безпосереднє майбутнє рідного краю; паризький, коли питання поставало і розв'язувалось на мирній конференції. Під час кожного етапу лідери, що брали участь в обговоренні, повинні були не забувати про два аспекти проблеми: національні симпатії місцевого населення і політичні вимоги головних світових держав.

П. Магочій, «Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848–1948)»

ний негатив у цьому процесі накладала відсутність власної міцної політичної еліти, котра б спрямовувала населення в потрібному руслі. Більше того, серед місцевої еліти переважали ліберальні настрої угодиництва, зокрема у відносинах із угорським політичним бомондом;

- *третім* чинником була економічно-господарська слабкість Закарпаття, регіону, який традиційно вважався аграрним сектором. Тому спроби утримати історичне Закарпаття в межах слабкої в тогочасних умовах угорської політичної системи виглядали мізерними. Натомість ця ситуація впливала на чисельні спроби встановлення власних локально-автономних політичних режимів зі специфічними моделями владного порядку (Руська Крайна, Гуцульська Республіка).

На зростання політизації українців Закарпаття вплинуло й рішення загально-суспільного з'їзду. Хустський форум¹ (21.01.1919) зайвий раз підтвердив орієнтацію місцевих жителів на возз'єднання з Україною. Гуцульська Республіка (1918–1919) і діяльність її лідерів (С. Ключурак² та ін.) підкріплювали значимість ідеї Соборності України для закарпатців. І тільки складні зовнішньополітичні обставини завадили об'єднавчим процесам української нації, що згодом змусило закарпатців розпочати рух за включення регіону до складу новоствореної слов'янської держави – Чехословацької Республіки.

Новий політичний етап покликав мешканців Закарпаття (офіційна тогочасна назва – Підкарпатська Русь) активно включитися в політичне життя, стати політичним

Я впевнений, що між членами ради не буде опору, у всіх нас є одна мета, одна ціль – з'єднатися зі своїми кровними братами-українцями, з'єднатися з Україною...

Із виступу С. Ключурака на народних зборах в Ясіня, 1919

суб'єктом післявоєнного світоустрою. Зокрема, новим для населення було те, що політична дійсність 1920–30-х років базувалася на підвалинах демократичного суспільства. А становлення багатопартійної системи дало поштовх різнобічному розвитку політичної думки, ідейної боротьби та політичної культури в цілому. На практиці почалося становлення нової політичної еліти, пред-

ставники якої (громадсько-політичні лідери Г. Жаткович і А. Бескид (губернатори Підкарпатської Русі), А. Волошин та ін.) висунули пріоритетне питання відстоювання дієвої автономії. Чехословацька політична система мала усі характерні риси демократичного суспільства, що перш за все виражалось в дієвості плюралізму, від-

¹ *Хустський форум* (інші назви – Всенародний конгрес українського населення Закарпаття або Хустський з'їзд представників народних рад Закарпаття), який відбувся 21.01.1919 р. й виголосив звернення до населення із закликом єдності українського народу по обидва боки Карпат. Наступного дня це рішення було виголошено у Києві в День Злуки українських земель. Головою форуму, на якому були присутні 420 делегатів і близько тисячі гостей, був М. Брашайко, погляди якого ми розглянемо далі.

² *Ключурак Степан* – один із активних українських політичних діячів Закарпаття, лідер (голова Народної ради і командувач армії) Гуцульської республіки з центром у с. Ясіня на Рахівщині. Один із засновників та лідерів місцевої соціал-демократичної партії, редактор періодичних видань «Народ», «Вперед», «Земля і Воля». В Карпатській Україні 1938–1939 роках – секретар прем'єра А. Волошина, депутат сейму (парламенту КУ), міністр уряду.

повідальності за реалізацію законодавчих основ, практиці політичного рівноправ'я, формування підвалин дієвого громадянського суспільства. Процес залучення громадян до державно-політичного розвитку проходив крізь призму представницької демократії, посередниками якої виступали політичні партії. Багатопартійна система, яка мала як позитивні, так і негативні ознаки сприяла більш швидкому залученню народу до державної політики.

Варто зазначити, що трансформація політичної системи, а тим більше її стабілізація та поступова адаптація до неї закарпатських регіональних політичних інститутів, стала значним кроком уперед порівняно з попередніми схожими спробами. Навіть незважаючи на певну половинчастість цього процесу прогрес у політичних поглядах, політичній свідомості місцевих громадян був очевидним. Особливості ж національного державотворення Карпатської України кінця 1930-х років змушують зробити висновок про значне зростання державотворчих поглядів закарпатських українців, які в повну силу заявили про себе як про політичну націю.

Унаслідок цих змін особливим чином проявилася у міжвоєнний період і політична думка Закарпаття. Упродовж 1920–30-х років викристалізувалися два ключові політичні блоки, в середовищі яких формувалася політична думка – 1) *українофільської*¹; 2) *русофільської*² орієнтацій. Ці два напрями вели між собою гостру суперечку щодо національної ідентичності жителів регіону та їх політико-державного самовизначення.

Русофільська політична думка не була однорідною. Тут існували специфічні течії, які в цілому, на перший погляд, визнавали спільну ідею – крайовий автономізм і автохтонність місцевого «руського» населення.

Однак, перша течія, яку склали русофіли, відстоювала ідею, що місцеве населення – «карпатороси» – це частина російської нації. Їхня мотиваційна ідея базувалася на тому, що географічна відірваність краю від Росії є тимчасовою, і завдяки їхнім зусиллям необхідно відновити національну єдність: «должны почувствовать свою глубокую внутреннюю связь с русским народом, с Россией». Така думка мала значну кількість прихильників, особливо у другій половині 1930-х років. Не останню роль у цьому русі відігравали білоемігранти³, інші політичні біженці (противники більшовизму), кадети, есери та інші, а також москвофіли з Галичини, Буковини та інших регіонів колишньої царської Росії. Тому, цілком природно її джерела слід шукати в ідейних витоках класичного москвофільства (хоч остання назва в Закарпатті не прижилася).

¹ *Українофіли в Закарпатті* – прихильники єдності українського народу в етнографічних межах його проживання. Політично відстоювали ідею Соборної України, згуртувавшись у громадські організації та політичні партії українського спрямування.

² *Русофіли в Закарпатті* – прихильники єдності місцевих русинів із російським народом. Вважали місцевих жителів його етнографічною гілкою. Політично відстоювали ідею Соборної України, згуртувавшись у громадські організації та політичні партії антиукраїнського спрямування. Напряма мав і менше розгалуження – русинофіли.

³ *Білоемігранти* – російські політичні та військові втікачі, котрі змушені були покинути Росію після завершення громадянської війни (1918–1920) та встановлення комуністичної диктатури.

Розділ 3. Еволюція вітчизняної політичної думки у першій половині ХХ століття

Русофільські тенденції поширювалися переважно серед старших представників закарпатської інтелігенції, серед яких переважали педагоги та греко-католицьке духовенство. Ідейним натхненником русофільства стала постать будителя-просвітника другої половини ХІХ століття *О. Духновича*¹.

Русофіли гуртувалися навколо надпартійного органу Центральної Руської Народної Ради (ЦНР), русофільських політичних партій та культурно-освітніх громадських організацій, провідним серед яких було «Общество імені О. Духновича» (створене у 1923 р.), хоча і тут єдності не мало (вживання різних термінів «руський» і «русский» ілюструє і зміст ідеологічних протиріч цієї течії).

Інша група русофільської течії – русинофіли – вважала, що місцеве населення – це виключно корінні русини (або руські люди, але не росіяни!), які століттями проживали в Карпатах і не здійснювали яку-небудь велику міграцію, не асимілювалися з іншими народами і маю власну національно-культурну ідентичність, а відтак і претендують на політичну самостійність. Вони вважали себе автохтонами і єдиними законними господарями цієї землі. Їх ще називали «тутешняки» (існувала Партія незалежних автохтонів (тутешняків)). Пропагуючи історичну спадщину, вони намагалися вкоренити місцевому населенню ідею автохтонності саме русинів, а не рутенів чи карпаторосів. Серед лідерів традиційно знаходилася частина вчителів і духовенство, які намагалися поширити свої ідеї переважно на селянство.

Однак значного впливу як на суспільні процеси, так і на формування політичної думки вони не мали. Щоправда, для чехословацької політичної влади ця «нейтральна» група була вигідна (чим і користалися), оскільки послаблювала силу опозиції як українофілів, так і русофілів. До цього напрямку також входили громадяни «мішаної» угроруської «національності», передусім священники, службовці й учителі, які залишилися на старих посадах уже в новій політичній ситуації, за трансформованої суспільно-політичної системи, однак свідомо дотримувалися ідейних позицій угорського реваншизму, повернення території історичного Закарпаття у лоно Святостефанської коронної імперії (Угорське королівство). Уважаючи угорців спорідненою нацією, вони намагалися реанімувати процес однорідності угроросів і в 1939–1944 роках. Представники цієї групи відіграли у міжвоєнне двадцятиріччя ще одну роль, а саме в тому, що її представники виступили активними посередниками в справі реалізації своїх планів щодо краю між політичними колами Угорщини і політичними діячами, партіями та організаціями русофільського напрямку, які існували на території тодішньої Підкарпатської Русі. В наукових колах такий рух прийнято називати «п'ятою колоною».

Загалом русофільство було значною політичною силою і, незважаючи на деякі відмінності, мало спільні риси. Насамперед, це негативне ставлення до проукраїн-

¹ *Духнович Олександр* – громадсько-культурний діяч Закарпаття та Східної Словаччини, священник, поет, письменник, публіцист. Зачинатель культурно-національного відродження місцевих русинів ХІХ ст. Автор педагогічних та літературних творів, деякі з яких («Я русин бил, емь і буду...», «Подкарпаськіі Русини...») стали символічними гімнами карпатських русинів. У 1920–30-х роках його постать стає політичним мотиватором русофільського руху в Закарпатті.

ських політичних і культурно-національних змагань місцевого населення, ситуативна опозиційна діяльність щодо чехословацької державної влади та її централізованої політики в регіоні. І якщо в першій половині 1920-х років ці ідеї знаходилися на початковому етапі, тобто в зародковому стані, то з часом русофільські політичні сили дедалі активніше і жорсткіше виступали проти українофілів, опозиція до чехословацької влади набувала гострішого характеру, а їх політична орієнтація все більше схилилася до співпраці з іноземними політичними колами (Угорщина, Польща), що врешті-решт бажаних дивідендів не принесло.

Українська ж політична думка Закарпаття у 1920–30-х років формувалася навколо двох напрямів, які все ж мали однакову ціль – єдність української нації в одній державі:

1) *поміркованої* групи старої інтелігенції, яка очолила державотворчі змагання 1918–1919 років і досягла вершини із здобуттям незалежності Карпатської України в 1939 р. (А. Волошин, брати М. і Ю. Браццайки, брати Ф. і Ю. Реваї та ін.);

2) *радикально-націоналістичної* молоді, яка пройшовши хороший патріотичний вишкіл у міжвоєнний період, захопилася ідеологією українського націоналізму й була готова зі зброєю в руках захищати українську незалежність, а також приклала зусиль до здобуття незалежності Карпатської України (С. Росоха, І. Рогач та ін.).

Як ідеологічно-політична течія, українофіли ідейно спиралися на традиції народовців ХІХ століття. Соціальною базою течії стала національна творча інтелігенція, частина греко-католицького духовенства, значний педагогічний загал. Центром практичного єднання українофілів Закарпаття стала Перша Руська (Українська) Центральна Народна Рада (ПР(У)ЦНР) – надпартійне об'єднання провідних політиків-українців, а також українські політичні партії, культурно-національні громадські організації, серед яких авторитетом виділялися Товариство «Просвіта»¹ й молодіжний «Пласт»². Наприкінці 1930-х років українська політична течія в Закарпатті перемогла опонентів і стала готовою для реалізації своєї цілі – створення національної держави у формі республіканської Карпатської України. Однак розвинути державотворчий потенціал завадили міжнародні чинники, пов'язані з початком Другої світової війни, яка фактично розпочалася раніше офіційно визнаної дати – не у вересні, а у березні 1939 року окупацією території Закарпаття профашистською Угорщиною.

Виходячи з цього огляду, зауважимо: у Закарпатті уже створилися передумови для формування нового типу мислення місцевого населення та особливих ознак його

¹ Товариство «Просвіта» – українська культурно-освітня громадська організація, створена 09.05.1920 р. в Ужгороді. Лідери: А. Волошин, Ю. Браццайко, І. Панькевич, С. Клочурак та ін. Інтегрувала в своїх лавах весь спектр проукраїнського населення Закарпаття. Діяла на базі філій, клубів-читалень, проводила масштабну просвітницьку роботу серед населення, освітньо-виховну, наукову, видавничу діяльність. Члени «Просвіти» слугували опорою українських політичних партій міжвоєнного Закарпаття.

² Товариство «Пласт» – українська молодіжна патріотична організація, створена у вересні 1921 р. в м. Берегово при місцевій гімназії. Лідери-засновники: А. Дідик, М. Демчук, К. Заклинський, І. Гриць, А. Аліськевич, В. Комаринський та ін. Головна мета – патріотичне, громадянське, християнське виховання молоді.

регіональної політичної свідомості та політичної культури. Складовими такого бачення виступили соціально-політичні обставини, умови загального освітнього рівня місцевого населення, можливостей тогочасної культурно-освітньої інтелігенції впливати на еволюцію освітньо-виховного простору, просвітництва в цілому. Закарпатці регулярно брали участь у державотворчих та інших політичних процесах, специфічно впливаючи на їх динаміку завдяки особливим регіональним і національним традиціям, історичним, культурним, ментальним ознакам, характерним змістом боротьби й відстоювання суспільно-політичних цінностей.

16.2. Питання політичної єдності з українськими землями в програмних ідеях партій Закарпаття міжвоєнного періоду

Ідеї возз'єднання українських земель по обидві сторони Карпат не були новими для українців Карпатського регіону на початку ХХ століття. Тому наприкінці Першої світової війни реально розглядалася ідея створення єдиної національної держави в етнографічних межах проживання українців, яку підтримувала значна частина закарпатців. Проте зовнішньополітичні чинники пов'язані із політикою великих держав цьому завадили. Новоутворена Чехословацька Республіка, до складу якої увійшло Закарпаття під назвою Підкарпатська Русь, відразу розпочала широкомасштабну розбудову демократичних інститутів, що стало наслідком формування громадянського суспільства, становлення багатопартійної системи й можливості вільно відстоювати політичні ідеї різних орієнтацій. Така ситуація надала хороший громадсько-політичний досвід для представників політичної еліти, яка тільки зароджувалася в регіоні. Як показав час, найяскравіше політичний плюралізм періоду проявився в програмових ідеях партій і поглядах їхніх провідників.

Український політичний напрям у Закарпатті представляли Руська хліборобська (земледільська) партія (РХ(З)П) (1920–1924), Християнсько-народна партія (ХНП) (1924–1938) (обидві мали статус автономних

Християнсько-Народна Партія А. Волошина була ще найбільше самостійна і чисто українська партія. Цілий її апарат знаходився виключно в руках українців.

С. Росоха, «Сойм Карпатської України», 1949

політичних організацій) та філії загальнодержавних партій – Закарпатський крайовий комітет Комуністичної партії Чехословаччини (крайком КПЧ) (1921–1938) і Соціал-демократична партія Підкарпатської Русі (СДПР) (1920–1938), українська фракція Аграрної партії (1934–1938), Українська селянська партія (УСП) (1935–1938), Українське національне

об'єднання (УНО) (1938–1939).

Хронологічний перелік партій чітко відображає радикалізацію українського політичного руху в Закарпатті. Уже до середини 1930-х років вибір партій українського спрямування був зроблений у бік українського націоналізму в його поміркованій формі й у залежності від політики «центру» час від часу радикалізувався. З одного боку, визнавалася основоположна ідея розвитку демократичного суспільного просто-

ру в Чехословаччині, який лежав у основі формування громадянського суспільства. З іншого боку, визначеність із прихильністю до уряду й своєю політико-національною орієнтацією не мала закінченого вигляду. У програмах політичних партій, які визнавали себе проукраїнськими, лише поступово починали звучати вимоги про приєднання Закарпаття до України як кінцевої мети. Але вони були досить замасковані, оскільки межували із сепаратизмом. Тому питання єдності українських земель еволюціонізувало разом із ідеєю радикалізації програмних документів українських партій у міжвоєнний період. Своєрідністю політичної культури було те, що політичні лідери українських партій не намагалися протистояти один одному, а навпаки – співпрацювали між собою. Така ситуація, безперечно, мала позитивний момент у процесі консолідації організацій українського спрямування у питанні об'єднувчих процесів української нації.

Першою політичною силою, в назві якої звучало слово «українська», стала Українська селянська партія (УСП).

Не очікуємо від «володарів» жадної ласки, ані матеріальної допомоги. Не продаємо жадній партії, не вступаємо на услуги жадної держави, а хочемо вибудувати не від кого незалежну, власну, щиро-національну українську партію та її орган.

*Із «Відозви» у газеті «Народня сила»
від 15.09.1936 р.*

Основне завдання партійні лідери вбачали у створенні на базі УСП об'єднувчого ядра всіх українських громадсько-політичних сил. Серед лідерів партії радикальними поглядами виділялася перша жінка-політик в регіоні – І. Невицька. Однак тільки з 1937 року УСП почала відстоювати більш радикально-націоналістичні позиції. Свої цілі УСП намагалася аргументувати в кількох програмних положеннях, які друкувалися у партійному друкованому органі «Народня сила».

Пріоритетним завданням партії була боротьба за національну автономію Закарпаття: «Отже, всі українці, під синьо-жовтий прапор, під яким ми стояли в 1918 році! Мусимо боротись за ідею українського автономного Підкарпаття!» («Народня сила», 15.09.1936).

Існування УСП хоч і мало позитивний момент у згуртуванні українських сил Закарпаття, її організаційно-структурний рівень значно поступався іншій проукраїнській політичній організації – Християнсько-народній партії (ХНП). Лідери цієї партії, насамперед А. Волошин, відстоюючи ідеї політичної та економічної автономії Закарпаття, пам'ятали й про споконвічні інтеграційні мотиви української нації. Передову роль вони відігравали і в надпартійному представницькому органі – Першій Руській (Українській) Центральній Народній Раді (ПР(У)ЦНР). Їхньою культурно-національною опорою було товариство «Просвіта», яке в 1937 році об'єднало всі прогресивні національні сили, незалежно від їх партійної приналежності.

До 1938 року ХНП закликала всіх політичних діячів прилучитися до боротьби за автономію регіону, переважно віддаючи перевагу поміркованій політиці щодо «центру» й уникаючи радикальних націоналістичних гасел. Багато в чому це залежало й від поміркованих політичних поглядів партійного лідера А. Волошина.

Серед українських лідерів Аграрної партії Чехословаччини виділялися С. Ключурак (фактичний лідер фракції), В. Курах, А. Штефан та Ю. Перевузнук, котрі вели

Розділ 3. Еволюція вітчизняної політичної думки у першій половині ХХ століття

жорстку дискусію з русофільськими однопартійцями й відстоювали проукраїнські політичні та національно-культурні позиції.

Комуністична ідеологія в Закарпатті, яку представляв крайовий комітет КПЧ та його лідери (І. Мондок, І. Локота, О. Борканюк) користувалася масовою підтримкою

Ще ніколи не було такої пекучої потреби з'єднати наші розбиті сили, як ось тепер. Наступ ворогів з усіх боків із метою завдати смертельний удар українському населенню того клаптика землі по цей бік Карпат...

Вдарила дванадцята година й для нас... Психічно наш загаль до об'єднання вже підготовлений...

Із звернення редакторів «Українського слова» від 09.04.1938 р.

населення, про що свідчать результати парламентських виборів, які проводилися в міжвоєнний період чотири рази. Однак електоральна перевага в регіоні з низькою політичною культурою та політичною свідомістю виборця більше була продиктована популістськими гаслами покращення життя місцевих жителів і жодним чином не впливала на реальну політику. Більше того, замовчування об'єктивних причин соціально-економічного становища в СРСР, Голодомору (1932–1933), політичних і релігійних репресій, які здійснювалися радянською владою

проти українців та спекуляція на ідеї об'єднання всіх українців у складі Радянської України призвела до масових спроб нелегального перетину кордону в Карпатах, що мало трагічні наслідки для закарпатців.

Неоднозначними були погляди комуністів і щодо питання автономії краю. З одного боку, висувалася теза, «що лозунг автономії є тільки знаряддя для обману трудящих, на відрив їх від революційної боротьби за хліб, роботу і свободи». Під час політичної кризи 1938 року крайком КПЧ спершу оголосив, що готовий підтримати висунуті ПР(У)ЦНР вимоги до чехословацького уряду і разом домагатися виборів до регіонального Сойму. Але невдовзі вирішив узагалі відмовитися від вимоги негайної автономії Закарпаття.

Незважаючи на це, в окремих національно-культурних і політичних положеннях проукраїнські партії Закарпаття сходилися:

– *по-перше*, як ліві, так і праві партії бажали об'єднати українців Закарпаття з українським народом по той бік Карпат. Єдина відмінність полягала в тому, що одні (крайком КПЧ) вбачали цей союз у складі Радянської України, а інші (ХНП, УСП, СДП, українські аграрники) – в некомуністичній Соборній Українській державі;

– *по-друге*, згадані політичні організації бачили в тогочасній Угорщині та автономних політичних діячах, які потурали її реваншистським ідеям, найнебезпечнішого спільного ворога.

У цілому як комуністи, так і місцеві соціал-демократи виношували ідею об'єднання краю з Україною, проте цілі досягнення цієї мети були в них різними, так само як і змістовне наповнення майбутнього державного організму. А вимоги розширення політичних прав і свобод, виступи проти фашизації,

Шкідливе партійництво через взаємну ворожнечу і заздрість дійшло до того, що то шкодило народові. Влада потребує спокійної атмосфери...

Із матеріалу «Геть з шкідливим партійництвом!» в газ. «Нова свобода» від 30.10.1938 р.

чехізації та усунення із службових посад українців знаходили своє відображення у спільних із комуністами акціях протесту.

Кардинально змінилася ситуація в політичному житті краю з приходом до влади другого автономного уряду на чолі з лідером української орієнтації А. Волошином, що вплинуло на ідеологічну складову суспільної верхівки. 29.10.1938 р. було видано декрет про припинення діяльності всіх політичних партій, що діяли до цього часу на території Закарпаття, і наказано, «щоб органи безпеки негайно постаралися про запертя партійних приміщень та про конфіскацію актів і майна партійних організацій...» («Геть з шкідливим партійництвом!», «Нова свобода», 30.10.1938).

Подальші події показали, що український уряд А. Волошина віддав у жертву демократичність багатопартійної системи, пояснюючи це як вимушений політичний крок у тогочасних умовах. Після заборони діяльності всіх політичних організацій ПР(У)ЦНР монополізувала політичне життя краю, що повинно було пом'якшити становлення стабільної суспільно-політичної ситуації. 12.01.1939 р., коли стало відомо,

Депутати парламенту прийняли Конституційний Закон Ч. 1:

«Сойм Карпатської України ухвалив цей закон:

§1. Карпатська Україна є незалежна держава.

§2. Назва держави є: КАРПАТСЬКА УКРАЇНА.

§3. Карпатська Україна є республіка з президентом, вибраним Соймом Карпатської України, на чолі.

§4. Державна мова Карпатської України є УКРАЇНСЬКА мова.

§5. Барва державного прапору Карпатської України є синя і жовта, при чому барва синя є горішня, а жовта є долішня.

§6. Державним гербом Карпатської України є дотеперішній краєвий герб: медвідь у лівім червонім півполі, і Тризуб св. Володимира Великого з хрестом на середньому зубі. Переведення цього місця закону полишається окремому запові.

§7. Державний гимн Карпатської України є: «Ще не вмерла Україна...».

§8. Цей закон обов'язує зараз од його прийняття.

В Хусті, дня 15 березня 1939».

«Карпатська Україна (1938–1939): збірник архівних документів і матеріалів», 2009

тичної організації, яка б об'єднала всі національно-свідомі сили і виступила єдиним фронтом на захист своїх прав й свобод.

що вибори до крайового Сойму відбудуться через місяць, було ще раз оголошено про розпуск всіх політичних партій (тепер уже остаточно), в тому числі й українських.

Ліквідація партій ніякою мірою не впливала на доведення ідеї об'єднання українських земель до логічного завершення, а навпаки – це був крок до єдності українських сил навколо української національної ідеї. Цей час було використано для організаційної роботи зі створення нової національної партії серед активних діячів Закарпаття, які входили до керівних органів проукраїнських товариств і партій – ХНП, УСП, філій Аграрної та Соціал-демократичної. Наслідком спільної роботи стало створення єдиної української політичної партії на Закарпатті, яке вже тоді офіційно називали Карпатською Україною – Українське національне об'єднання (УНО).

20.01.1939 р. було видано розпорядження про дозвіл створення партії УНО, що означало право на її легітимну діяльність. Тоді ж оголосили про участь УНО у виборах до Сойму. Так здійснилася мрія багатьох українських громадсько-культурних і політичних діячів краю про заснування та діяльність єдиної національної полі-

Одним із результатів виникнення партії УНО стало, без сумніву, порозуміння колишніх керівників і членів різних партій українського спрямування в необхідності виступу спільними силами на виборах і вироблення єдиного кандидатського списку. До керівного проводу партії увійшли досвідчені діячі українського політичного руху Закарпаття Ф. Ревай (голова), М. Тулик, І. Рогач, А. Штефан, М. Бращайко, І. Невицька, С. Росоха, С. Клочурак та ін. Почесним головою УНО був А. Волошин. Програмову ідеологію масово тиражувала газета «Нова свобода». Поява на політичній арені партії УНО викликала швидку реакцію у місцевого населення, переважно схвальну (понад дві сотні осередків).

Ідеологія політичної сили була побудована на засадах українського націоналізму й програмово виражала спільну ідею домінуючої влади у майбутній державі. Положення були викладені як правила життя пересічного громадянина і вірного підданого своєї національної країни. В основі програмних розділів були закладені поняття «нація», «українська національна спільнота», «відповідальність та дієва жертвенність членів». Широко вживане гасло «Україна – понад усе!» пронизане бажанням створити міцне національно-українське суспільство (Росоха С. «Сойм Карпатської України», 1949). Цим самим УНО найближче з усіх до цього часу існуючих партій в Закарпатті підійшло до реалізації української національної ідеї.

УНО стала єдиною продержавною партією, а наявність її членів серед уряду визначало і державницьку позицію правління, яка базувалася на авторитаризмі та націоналізмі, навіть незважаючи на демократичний зміст проголошеного документу: «УНО вибере таку форму правління, яка найбільше відповідатиме інтересам української національної спільноти та стремлінням українського народу по всіх виявах свого національного, політичного, культурного і соціального життя» (Росоха С. «Сойм Карпатської України», 1949). У партії проявилися два крила – *помірковане*, яке опиралося на політичні погляди Волошина і його соратників старшого покоління (прихильники конституційних методів), та *радикальне*, яке провадили молоді націоналісти С. Росоха, І. Рогач та ін. (прихильники військової авторитарної диктатури). Протиріччя двох груп виникли через методи реалізації української національної ідеї в Карпатській Україні.

Об'єднавчі національні ідеї українських політичних партій Закарпаття були зреалізовані 14.03.1939 р., коли прем'єр-міністр Волошин проголосив самостійність і суверенність Карпатської України і призначив скликання Сойму (на 15.03.1939 р.), який мав це рішення затвердити, що й відбулося. На шести засіданнях українського парламенту були прийняли історичної ваги рішення, які законодавчо закріплювали становлення молоді Карпато-Української держави.

Документ про прийняття незалежності Карпатської України є вершиною української політичної думки Закарпаття 1930-х років і стало наслідком довготривалої боротьби українофільської течії з внутрішніми й зовнішніми опонентами.

Отже, впродовж двадцятилітньої міжвоєнної історії політичні партії Закарпаття українського спрямування відшліфували свою національно-політичну платформу і на її основі пройшли кілька етапів розвитку. Вони викристалізували ідеологічну спрямованість українських політичних сил і отримали завершений вигляд у обґрунтуванні доцільності декларованих ними об'єднавчих процесів навколо національної

ідеї. Особливо націоналізм в ідеології партій проявив себе у спільній позиції щодо протидії зазіханню на територію краю з боку Угорщини і Польщі, посиленої чехізації та русифікації, відстоюванні автономних політичних, економічних і культурних прав та свобод місцевих громадян. А пріоритетним питанням було доведення до свідомості населення об'єктивної спільності українців по обидва боки Карпат.

Їх варто вважати передвісниками тих об'єднавчих політичних процесів, що відбулися в другій половині 1940-х років. Проте тоді здобутки багатьох українських політичних партій та їх представників на цьому шляху фактично були приватизовані «процедурою возз'єднання» однією комуністичною політичною організацією, яка об'єктивно не претендувала на авангардну роль у тогочасному регіональному соціумі.

16.3. Політичні погляди діячів Карпатської України

Історія політичної думки України була б змістовно неповною без аналізу політичних ідей та ідеологічних напрямів Закарпаття, які творилися й мали значний вплив на суспільно-політичні процеси в регіоні. Як і історія, так і політико-ідеологічна мозаїка мали свої історичні та сутнісні особливості. Принаймні український політичний напрям у міжвоєнний період в Закарпатті викристалізувався в жорсткій багатогранній боротьбі (політико-державній, партійній, культурно-національній, мовній). Однією із головних і промовистих специфічних переваг у політичній еволюції була демократична політична система в Чехословацькій республіці, яка сприяла розвитку демократичних цінностей, свободі слова, друку, зібрань, партійного плюралізму та громадянського суспільства в міжвоєнному Закарпатті. Для регіону це був шанс вирватися зі стану громадсько-політичної та культурно-освітньої відсталості, чим місцеве населення зуміло скористатися. В авангарді еволюції політичного руху в регіоні стали представники місцевої інтелігенції, які й представляють українську політичну думку міжвоєнного Закарпаття.

16.3.1. Еволюція політичних поглядів А. Волошина

Августин Волошин
(1874–1945)

Августин Волошин – громадсько-політичний, культурний, релігійний діяч Закарпаття, депутат чехословацького парламенту (1925–1929), лідер Християнсько-народної партії (1925–1938), прем'єр-міністр Карпатської України (1938–1939), депутат Союму і президент Карпатської України (1939). Основні праці: «Причини упадка народа нашего» (1911), «Ко вопросу політичної консолідації» (1923), «Нинішнє політичне положення Подкарпатської Русі» (1923), «Промова посла Авг. Волошина» (1929), «Наш націоналізм» (1935), «Початки національного пробудження на Підкарпатській Русі» (1936), «Якої автономії домагаємося» (1938), «Маніфест Уряду Карпатської України до всіх громадян Карпатської України» (1938) та ін.

Розділ 3. Еволюція вітчизняної політичної думки у першій половині ХХ століття

Постать Волошина стала знаковою в міжвоєнному розвитку духовного, культурного, наукового, політичного буття Закарпаття. Його творча, культурно-просвітницька та громадсько-політична діяльність – це приклад людини високого професіоналізму, відданості ідеалам суспільної духовності, патріотизму. Політична діяльність не була основою життя Волошина. Він займався нею в силу вимог часу, як визнаний провідник карпато-українського населення регіону, однак зумів пройти шлях від лідера партії до прем'єра крайового уряду і президента Карпатської України.

Волошин мав риси харизматичного лідера. Про це свідчить і довіра людей, які виховувалися в середовищі мережі культурно-просвітницьких осередків – читалень «Просвіти». Великою повагою він користувався серед як крайових, так і державних чехословацьких політиків. Значну довіру викликали політичні погляди й дії Волошина, його поміркований стиль політичної життєдіяльності.

Політичний портрет Волошина необхідно змальовувати крізь призму історичних подій, які мали безпосередній вплив на долю закарпатського краю у першій половині ХХ століття. Його політичне гартування мало свої особливості, через які відбувалася еволюція поглядів політика, пошук певного політико-державного ідеалу, що символізував би відродження закарпатської спільноти й становлення її як повноправного суб'єкта суспільно-політичного організму Центрально-Східної Європи. Така можливість визрівала лише за умов вишколу політичної свідомості та політичної культури місцевих громадян.

Уперше до політичної діяльності Волошин залучився вже сформованим ученим, духовно-культурним діячем, що входив до елітної групи місцевої інтелігенції. Незважаючи на те, що він був вихованцем угорської освітньої системи, його потяг до збереження і збагачення саме слов'янських культурних багатств був нездоланим.

Наш націоналізм є християнський, який дивиться на рід людський, як на велику родину дітей Божих, як на велику соціальну одиницю, в якій суть менші одиниці, одиниці націй, держав, країв, громад і родин. Наш націоналізм знає ширшу і вужчу координацію, знає дальшу і ближчу солідарність.

А. Волошин, «Наш націоналізм»

Цей перший етап політичного гартування особистості мав характерні особливості. Чи не вперше в історії краю постала проблема відсутності власної політичної еліти, що було наслідком історичних умов, у яких відбувався суспільно-політичний розвиток Закарпаття. Відсутність політичних традицій, а як наслідок цього й низький рівень політичної культури місцевого населення, поставило перед діячами церкви і культури дилему: хто ж візьме на себе роль провідника й суб'єкта політичних відносин, якщо цього будуть вимагати час і обставини? Місце регіональної еліти тоді займали частково представники адміністративних службовців, духовенства й інтелігенції, переважно сформованої у мережі навчальних закладів (педагогічні кадри).

Про становлення державницьких поглядів Волошина свідчить той факт, що він уважно слідкував за подіями, що відбувалися, однак відкрито політичних поглядів ще не проголошував. Це сталося лише тоді, коли в середовищі учительської інтелігенції на рубежі 1917–1918 років сформувався коло однодумців. Саме за його до-

рученням відбулася зустріч у Відні з відомими українськими політичними діячами Є. Петрушевичем, К. Трильовським, Л. Бачинським, С. Смаль-Стоцьким із метою обговорення можливих варіантів злуки закарпатських земель з Україною. У своїх спогадах відомий громадсько-політичний і культурно-освітній діяч Закарпаття, міністр культів, шкільництва і народної освіти в уряді Карпатської України, голова Союму Карпатської України А. Штефан так передав розмову з К. Трильовським від імені Волошина:

«— Ми хочемо обновити Галицько-Волинську державу під назвою Західно-Українська Республіка. До неї мають належати Галичина, Волинь, Буковина та Угорська Україна.

— А що з Києвом?

— Само собою, ми хочемо з'єднання всіх українських земель, до матері, до Київської Русі в одну державу. Але в Київській Україні ситуація є непевна, і тому злуку треба відсунути на пізніше.

— Не думаю, що в Марамороші¹ будуть любити Україну без Києва.

— Соборну Україну проголосимо, коли на те прийде час. А Ви в Угорській Україні говорите про Соборну країну, тобто відразу про Київ...».

Проте складна політична ситуація в Україні не дала можливості позитивно вирішити питання єдності закарпатців з українцями по той бік Карпат. Як наслідок, 08.05.1919 р. в Ужгороді відбулося об'єднання Пряшівської, Ужгородської (голова - А. Волошин) і Хустської Народних Рад, на основі яких виникла Центральна Руська Народна Рада. На її засіданні було прийнято рішення про приєднання Закарпаття до Чехословаччини на правах автономії. Виступаючи на засіданні Ради, М. Брацкайко недвозначно заявив, що 420 делегатів із усіх частин Карпатської України вирішили приєднати Угорську Русь до України. Цю злуку неможливо здійснити внаслідок несприятливих воєнних подій. Але це серце і душу народу не змінить. Більшість політичних діячів Закарпаття, як і весь народ, розцінювали включення краю до Чехословаччини, як тимчасове явище. Волошин у низці своїх праць досить детально пояснив зроблений ним і його соратниками політичний вибір щодо подальшої долі Закарпаття.

У «Споминах» (1923) Волошин пише, що політична ситуація восени 1918 року була незрозумілою, і все «залежало від міжнародної обстановки». Він не відкинув і той факт, що члени Ужгородської ради поклали певні надії на демократичний уряд Угорщини. Даючи інтерв'ю американській газеті «День – Den»², Волошин говорив: «Чи могла Підкарпатська Русь і Американські русини при даних обставинах зробити кращий вибір, як поєднатися в образі автономного штата з Чехословацькою Республікою? Мій коротенький відповідь такий: Не могла!». Проаналізувавши всі можливі на той час варіанти вирішення «закарпатської проблеми» й визнавши єдиним правильним

¹ *Мараморош* – історико-географічна територія, адміністративна одиниця (жупа, комітат) в північно-східній частині Угорського королівства. Українська назва – Мараморощина. Нині ця територія розділена між Закарпатською областю України та повітом Марамуреш Румунії.

² «*День – Den*» – незалежна щоденна (згодом тижневик) газета закарпатської еміграції, що виходила в Нью-Йорку (США) упродовж 1921–1927 років.

Розділ 3. Еволюція вітчизняної політичної думки у першій половині ХХ століття

кроком – входження регіону до складу слов'янської Чехословацької республіки, Волошин, зокрема, писав: «Пристали на се всі Ради прото, ібо тоді вже стало ясным, що соєдиненіє наших земель з западними русинами – невозможно. Географічні, економічні і культурні інтереси наші тягли нас до Чехословакії, де мали надію знайти братської підпори для свободного розвитку наших народних сил. Дотеперішній наш поступ доказує, що мимо всіх перепон, вибір сей був для нас єдиним добрим» («День – Den», 1923 р., № 47).

Про пріоритетність політико-державного вибору закарпатців міркував Волошин і в розмові з відомим громадсько-політичним і національно-культурним діячем краю В. Шандором: «Ми мусіли шукати якусь реальну розв'язку, притому не хотіли бути довше зв'язані з Мадярщиною, а наше з'єднання з Україною не було можливості здійснити, головну роллю тоді повсюди грала військова сила, якої у нас не було. Про чехів як народ ми дуже мало знали, але в той час був це єдиний правильний вихід із положення – зв'язати нашу долю із слов'янським народом» (Див.: Шандор В. Спомини: у 2-х т., Т. 1). Урешті-решт, завдяки представникам місцевої еліти, одну із ключових ролей в якій почав відігравати Волошин, проблема була винесена і на міжнародне обговорення, а Паризька мирна конференція рекомендувала не включати Закарпаття до складу Угорщини, що фактично й визначило його подальшу долю.

Роль і місце Волошина у швидкоплинних подіях свідчить про те, що представники тогочасної інтелігенції за покликом серця відгукнулися на найактуальнішу проблему й взяли на себе неабияку міру відповідальності перед сучасниками. Але важливим є те, що політичний вибір був єдиним вірним виходом із ситуації, а значить здоровий глузд переміг і політичне передбачення окремих представників тогочасної еліти в основному справдилося – громадяни Закарпаття отримали шанс жити повноправним громадсько-політичним життям, відстоювати свої політичні переконання, збагачувати політичну свідомість і політичну культуру. Волошин своєю діяльністю у ті роки також сприяв цьому.

Наш націоналізм знає ступені любови, але не знає ненависти, не знає неґації любови. Наш націоналізм приписує держатися до засад справедливости і милосердя супроти кожного і не свого. Християнський націоналізм є також до якоїсь міри інтернаціональний, але, не знаючи класової ненависти, голосить вищу, теплішу зв'язаність між синами одної нації, як націоналізм класових партій. Християнський націоналізм требує оборони справедливих домагань одної нації проти другої, але не дозволяє насильства, надужиття сили, ненависти одної нації проти другої лиш за те, що і тота, може, слабша нація требує для себе свободи, своєї культури.

А. Волошин, «Наш націоналізм»

Після входження території Закарпаття під назвою Підкарпатська Русь до складу Чехословацької Республіки (1919) на основі адаптації суспільства до демократичних реалій тогочасності розпочався наступний етап політичної діяльності Волошина. У часи функціонування тимчасового уряду Підкарпатської Русі – Директорії – з 12.08.1919 р. до 17.03.1921 р. він був його членом. Авторитетний інтелігент перетворився на авторитетного політика, коли його обрали заступником голови Центральної Руської Народної Ради. Упродовж 1920–30-х років він був одним із найуспішніших партійних діячів, і як показав час найстабільнішим партійним лідером міжвоєнного

Закарпаття. Державна демократична система витворила нове явище суспільно-політичного життя – партійний плюралізм, що виражався в існуванні різних як за культурно-національним складом, так і за структурно-організаційною базою політичних партій. Волошин залишився вірним крайовим українським партіям і як справжній лідер вдосконалював їх можливості в політичних суперечках.

Еволюцію політичних поглядів Волошина можна прослідкувати й на основі еволюції політичних організацій, у керма яких він успішно перебував – Руської хліборобської (земледільської) партії, Християнсько-народної партії, Українського національного об'єднання: «Початок політичної діяльності, – розповідав Волошин, – відноситься до 1919 року, коли я став організатором Християнсько-народної партії в Підкарпатській Русі. Аналогічні за програмою християнсько-соціальні партії вже існували в той час у Чехословацькій республіці, зокрема, в Чехії і Моравії «Лідова партія» (Народна партія), в Словаччині – «Людова партія» (Народна партія). Поряд із Християнсько-народною партією існували й інші: аграрна, соціал-демократична, народно-соціалістична, партія торговців і промисловців, угорська народна партія та ряд інших. Восени 1938 року на базі всіх партій виникло Українське Національне Об'єднання, тобто нова партія, яка проіснувала до 15 березня 1939 р.» («Спомини»).

Політичні погляди Волошина виразно виділялися на тлі тогочасних політичних реалій, зокрема їх конкретністю й красномовністю. У центрі уваги політичних поглядів Волошина стояло питання про коаліцію автономних політичних партій для спільного вирішення регіональних проблем. Будучи членом комісії з питання партійної коаліції в регіоні, Волошин вказував: «Комісія радо вітає кожне намагання, яке має за мету єднання наших народних сил, і рада, що це бажання чимраз сильніше проявляється як із частини народних мас, так із частини інтелігенції». У 1923 році він логічно продовжував тему партійної коаліції: «Ми, об'єктивно дивлячись на політичну ситуацію, так видиме діло, що межі тутешніми слов'янськими партіями можлива є кооперація, і лиш галицькі москвофіли не допускають до порозуміння. Скоро би ся зліквідувала і мадярська орієнтація, або хоч не була би така гостра і сміла, осли би москвофіли не роздували ненависть проти народівців. Є то доказаним фактом» («Ко вопросу політичної консолідації»).

Волошин сміливо виражав незгоду в окремих питаннях і з центральною владою. Особливо це стосувалася думки офіційної Праги, що закарпатці ще не готові до рівноправного політичного життя і їм потрібен час, щоб адаптуватися. Волошин був переконаний, що закарпатців не треба вчити (не треба ізольовувати від політичної участі, виборів тощо), а дати можливість учитися на практиці.

Зміст політичних поглядів розкривався і в парламентській діяльності Волошина. Він робив усе, щоб чехословацька влада почала більш прихильно ставитися до проукраїнського руху в Закарпатті. Але як депутат чехословацького парламенту, Волошин твердо вірив, що проблеми автономії лежать у площині порозуміння внутрішньополітичних сил краю і насамперед партій: «Чи можеся підняти політично, якщо нема у нас об'єднаної політичної ідеї, якщо партійні погляди роздробляють нас на 12–15 партій і ці не хочуть між собою витворити якусь кооперацію? Із сих причин першою

Розділ 3. Еволюція вітчизняної політичної думки у першій половині ХХ століття

задачею нашою має бути глядати порозуміння, глядати способи кооперації між руськими партіями» («Промова посла Авг. Волошина»).

Питання нашого громадянства вирішується не в урядах, не в соймі, але у вашій палаті тихого впливу наших жінок на розвиток думок нашого народного, нашого культурного життя. І я певний, що кожна свідома наша жінка своїм тихим впливом буде обороняти нашу народну правду, не дозволить, щоби чужа політика розбивала нас релігійно, язиково і класово; не дозволить, щоби агенти чужих інтересів ширили тут між нами дух безкультурної дикості більшовизму і зв'язаної з ним безбожності... Не дозволить наша свідома жінка, щоби агенти чужих держав ширили між нами ненависть проти тої держави, яка нам дарувала свободу. Не дозволить, щоби дітей наших в школах мучили чужим словом, але буде требовати повного права для нашої рідної української мови в школах і урядах. Наша свідома жінка буде жадати такі соціальні реформи, які можуть забезпечити мир і благодут між нашим народом.

З промови А. Волошина «Жіноче питання» на I-му жіночому конгресі в Ужгороді, «Свобода», 1934, № 21

ження Подкарпатської Русі»). Згадані принципи Волошин пропонував втілити за допомогою потужної організаційної роботи серед різних груп населення, серед жінок зокрема.

Очолована Волошином ХНП стала на якісно новий ступінь розвитку політичної організації: «Наша Християнська народна партія найліпша для всіх, бо вона по християнській програмі заступає робітників, селян і інших, словом, наша партія не може не хотіти добра для всіх класів народу й то не лиш матеріального, але й культурного» (Див.: Росоха С. «Сойм Карпатської України», 1949). Крім того, впливовою внутрішньою силою організації була інтелігенція, її більшість склали організатори й активні діячі крайової «Просвіти», а також члени колишньої РХ(З)П. Інтелігенції відводилася одна із провідних ролей у веденні перспективної політичної діяльності християнсько-народної організації. Щодо партійної політики, то вона базувалася на принципах соціальної та християнської справедливості. Ідеологічна направленість ХНП була спрямована в правоцентристський бік.

Її лідери послідовно відстоювали ідеї політичної та економічної самостійності

Підкарпатської Русі. Керівну роль вони відігравали і в надпартійному представницькому органі – ПР(У)ЦНР, куди входили представники проукраїнських політичних партій і організацій. Реорганізував і очолив Раду Волошин, через що її ще називали «Народовецька Волошинова Рада». У 1936 році її зусиллями підготовлено й випущено (українською і російською мовами) «Проект закона Центральної Руської народної ради про конституцію Автономної Підкарпатської Русі», якому так і не судилось стати законом. Необхідно погодитись із сучасними дослідниками, що «авторитет Волошина у цій Руській Народній Раді був дуже високий, бо він об'єднував навколо себе сили різних орієнтацій, оскільки Рада не мала реальної влади і була дуже неоднорідною, вона не відігравала тієї політичної ролі в житті закарпатців, яка на неї спершу покладалась».

Щодо проблеми єдності крайової політичної еліти, то Волошин вважав реальним об'єднання різноорієнтованих представників лише за умов адекватного розуміння ситуації та пріоритетних аспектів розвитку суспільства. З іншого боку він відкидав можливість співпраці з тими політичними силами, які проводили антидержавну діяльність, або таку, що шкодила інтересам краю.

1938 рік став роком кардинальних суспільно-політичних змін у Закарпатті. Партійний розвиток, у процесі якого викристалізувалися два партійні блоки, що дотримувалися українофільської та русофільської орієнтацій, теж перебував на порозі трансформації. Найбільший вплив на політичне життя краю мали у той час народні ради, зокрема Перша Руська (Українська) Центральна Народна Рада й Центральная Русская Народная Рада (русофільська), в середовищі котрих і координували дії представники регіональної політичної еліти. Проте, опинившись перед загрозою політичної анархії, зумовленої як кризою внутріполітичного життя в Чехословацькій Республіці, представники політичних сил регіону зуміли порозумітися в основних важелях тогочасної політики і знайшли компроміс щодо становлення автономних урядів А. Бродія, а згодом – А. Волошина.

Із цього часу в діяльності та поглядах карпато-українських лідерів головною стає ідея соборності всіх українських земель. Про це йшлося у меморандумі уряду Карпатської України (24.10.1938 р.), співавтором якого є Волошин: «Карпатська Україна, – говориться в ньому, – складова частина території українського народу. Тому її населення усвідомлює свої обов'язки, що постають перед ним у даний момент не лише стосовно своєї країни, але також стосовно всього українства».

27.10.1938 р. Волошин опублікував у газеті «Нова свобода» звернення «До всіх українців по цілому світі! До всіх українських партій, організацій, груп, товариств в Галичині, Буковині, Бессарабії, Наддніпрянській Україні, Канаді, Сполучених Державах Америки і взагалі до українців, де б вони не проживали». Це звернення підтвердило чітку українську орієнтацію його уряду: «Ми віримо, що великий 50 мільйоновий український народ підійме й надалі своє велике слово і не допустить, щоб наші віковічні вороги накладали на нас пута, знов садили нас в тюрми». Це звернення було розцінено українцями як заклик до допомоги, що й викликало народні демонстрації в Галичині на підтримку закарпатців і збільшило кількість нелегальних переходів через Карпати.

Розділ 3. Еволюція вітчизняної політичної думки у першій половині ХХ століття

Розуміючи важливість стабілізації суспільно-політичного життя в краї, Волошин разом із своїми соратниками адекватно реагував на позицію різних політичних груп. Так, на одному із перших засідань було прийнято рішення звернутися до населення краю з вимогою «найбільшої терпеливості в мовних і партійних боротьбах». Для запобігання вибуху політичної анархії Волошин уважав за доцільне на певний час припинити діяльність політичних партій, що й було зроблено. На перший погляд, ідея Волошина щодо закриття політичних партій була не популярним кроком і йшла в розріз із загальноприйнятими в тогочасному демократичному суспільстві нормами. Однак з іншого боку, ліквідація політичних партій здійснювалася, у той момент, коли партійність втратила своє суспільно-організаційне значення і перетворилася на анархічний чинник. Загальнодержавні партії через свої егоїстичні інтереси не зуміли виробити здорові організаційні основи. Їхні партійні апарати довели неспроможність, а, можливо, й небажання принципово ставитися до вирішення суспільних проблем окремого регіону зокрема.

Перед владою важне і відповідальне завдання, закласти тривку основу під будову нашої держави і подбати, щоб кожний син нашого народу мав працю. Ми віримо, що при переорганізованому політично-економічному житті, наша країна виживить нас, бо є ще більше гористі краї, але за те економічно дуже добре прооперують...

Із промови А. Волошина на маніфестації в Ужгороді 27.10.1938 р.

03.11.1938 р. Волошин звернувся до населення з «Маніфестом уряду Карпатської України до всіх громадян Карпатської України з приводу рішення Віденського арбітражу...», за яким частина Закарпаття відходила Угорщині: «Відірвання споконвічних наших городів Ужгороду й Мукачева від Карпатської України – це зранення нашої Батьківщини. Але в цій важкій хвилині пам'ятаймо те, що коштом тієї нашої ради здобуто українську державну самостійність. Це важкий удар, що стрінув нас, не захитає нашої волі сповнити те велике завдання, яке оце поставила перед нами історія». Волошин закликав своїх громадян: «Хай пропадуть всякі релігійні й класові спори, що їх до сьогодні викликували між нами вороги нашого народу. Єдність нашого народу, спокій і порядок стануть найпевнішою запорукою скорого розвитку народу. Історія признає правду тим, що вміють за неї постояти, тому постіймо й ми за свою правду. Для всіх наших дальних дій, які ми підприймемо у виконанні наших обов'язків, очікуємо твердого морального опертя населення Карпатської України і всього українського народу. Боже, нам допоможи сповнити наш відповідальний труд!» («Маніфест автономного уряду Карпатської України з приводу рішення Віденського арбітражу про перерозподіл території краю»).

Політичні погляди Волошина проявилися і в інших документах, зокрема про офіційну назву території «Карпатська Україна», офіційну мову – українську та ін. Найвищу відповідальність за карпатський народ відчуваємо і в тексті «Маніфесту до українського народу Підкарпаття» (10.11.1938 р.).

Незважаючи на складності політичної діяльності, Волошин підготував «Проект організації Українського Університету в Карпатській Україні». Він є автором і таких творів як «Закон про заснування Українського Державного Університету в Хусті»,

«Меморандум в справі утворення на Підкарпатській Русі університету, а в першу чергу перенесення Українського Вільного Університету з Праги до Ужгороду» та ін.

Після створення єдиної продержавної партії УНО в Карпатській Україні серед лідерів та їх оточення особливої популярності набуває ідеологія українського націоналізму. Проте Волошин та його прихильники залишалися на більш поміркованих, а не радикальних позиціях. Український націоналізм УНО у 1939 року символізував авторитарний тип правління. Монополізація політичної влади здавалася найдосконалішим виходом із тієї ситуації, що склалася, хоча розбудова однонаціональної партійної проурядової організації сприймалася як ідеологія фюрерства (принаймні у партії). Така позиція носила відносно виправданий характер, а схилення урядовців перед Німеччиною не було яскраво вираженим і впливало із зовнішньополітичної ситуації на європейському континенті. Деякі лідери партії (наприклад, Ф. Ревай) пішли найрадикальнішим шляхом унаслідок внутрішніх і зовнішніх кризових обставин. Так вони намагалися призупинити політичний хаос у краї, а Волошин особливо не протривав цьому. Тому цей шлях був обраний як прийнятний у тогочасних умовах і мав вирішити два основні завдання:

- згуртувати і об'єднати всі національно-українські політичні й культурні сили та єдиним фронтом виступити на захист своїх завоювань;
- не давати можливості організувати потужну опозицію, яка б звела нанівець всі намагання українського об'єднання створити передумови побудови повної автономії Закарпаття.

08.02.1939 р. Волошин звернувся до всіх громадян Карпатської України щодо проведення виборів до Союму (парламенту): «Тепер, коли мільйони й мільйони на-

Хто хоче, щоб чим скоріше воскресла свобода і на широких степах України, передовсім має стреміти до того, щоб воскресла сила тої ідеї та традиції, як й перед московським пануванням підносила моральну та національну культуру народу! Прискорити прихід тої духовної обнови народу маємо й ми поширювання наших культурних здобутків. Долею народів керує Провидіння Боже; чим скорше прихилимо молитвами нашими до нас ласку Божу, тим скорше воскресне Україна! Лиш тоді й обновиться Мир Божий на степах нещасної України, яка колись була коморою Європи.

А. Волошин, «Мир людям доброї волі!»

ших братів та інших народів примушені жити під чужим пануванням, Боже провидіння дозволило нам, щоб ми, найменша частинка великого українського народу, на своїй прадідній землі самі собою управляли». Одночасно, будучи політиком-реалістом, він притримувався ідеї мирного співжиття закарпатських українців з чехами і словаками: «Ми є федеративною частиною Чехословацької республіки, – говорив він, – і тим самим інтереси нашої держави є тісно зв'язані з інтересами нашої сфедеризованої цілості. Найбільшим бажанням нашої Карпатської України з черги є, щоби така сама згода, взаємне розуміння та співпраця, до якої ми сьогодні в нашому краю між собою

добилися, запанувала також між всіма сфедерованими державами республіки. Тільки тоді ми в такій атмосфері розуміння та взаємної допомоги будемо спільні, буде розвиватися і рости наша Карпатська Україна, а бажаємо, щоб розвивалися також і останні краї Чехо-Словацької республіки. Божа поміч та спільна любов всіх гро-

Розділ 3. Еволюція вітчизняної політичної думки у першій половині ХХ століття

мадян допоможе нам і нашій республіці вийти напевно на твердий шлях щасливої будуччини» (звернення «До всіх громадян Карпатської України», 1939).

Після повного успіху на виборах до Союму Карпатської України¹ 12.02.1939 р. Волошин виголосив звернення «Солодкий мій народ!»: «Твоя щира поведінка при виборах до першого Твого союму доказує Твою політичну зрілість, доказує, що Ти зумів у собі витворити не лиш велику національну свідомість, але й солідарність щирої любови один до одного, брата до брата, порозумів наші спільні інтереси... Особливо тішить мене те, що наша дорога була правильна і ми тою дорогою ідемо далі, щоб вибудувати культурну, господарську і політичну самостійність для блага нашого народу, у згоді з нашими слов'янськими братами чехами і словаками у спільній федерації». У зверненні «Громадяни Карпатської України», опублікованому 02.03.1939 р. в газеті «Нова свобода», Волошин закликав: «Довіряйте своїй владі та її представникам в державних та самоуправних урядах. Поможіть їм, щоби могли працювати добре та для Вас».

Але вершиною політичних поглядів і політичної кар'єри Волошина все ж стали дні проголошення незалежності Карпатської України та його робота над законодавчими документами, які й стали виразниками його політичної позиції. Це підтверджується і «Проголошенням Всеукраїнської Народної Ради до всього українського народу», прийнятим 10.02.1939 р.: «Народе Український... Кріпко віримо, що у новім великім бою нація Українська героїчно переможе і стане твердою стопою на тисячолітніх горах Золотоверхого, сонцем свободи осяяного, святого Києва».

Засідання Союму проходили у той час, коли угорська армія вже вторглася на територію Карпатської України. Молода незалежна держава так і не розпочавши свою діяльність, припинила своє існування внаслідок окупації сусідньої держави. Однак, незважаючи на короткочасність свого існування, саме виникнення Карпатської України як держави ще раз продемонструвало перед усім світом, що на Закарпатті живуть українці, які бажають мати свою державність разом зі своїми братами з Великої України. Документи, які прийняв Союм яскраво ілюструють державницьку позицію лідерів Карпатської України і, зокрема Волошина.

У час творення Карпатської України Волошин і його оточення підтримували контакти з проводом ОУН, однак попри часткове ігнорування й недовіру тим процесам, які відбувалися в регіоні, зв'язок не був тісним. Сам Волошин більше був прихильним до політики мельниківського проводу.

Із погляду сьогодення можна аналізувати політичну життєдіяльність та суспільно-політичні погляди Волошина по-різному. Можна прослідкувати й певну трансформацію його прихильності до політичних режимів (від демократії до вимушеної, але тимчасової авторитарності). Однак спроба змалювання політичного портрету дає підстави говорити, що його постать є непересічною. Факти, які висвітлюють його

¹ *Союм Карпатської України* – регіональний парламент, сформований на основі результатів виборів 12 лютого 1939 року. 15 березня того ж року проголосив незалежність Карпатської України, обрав президента і прийняв перші державотворчі закони.

політичні інтереси, погляди, дії вказують на характерні ознаки політичного лідера: політична толерантність, принциповість у пріоритетних питаннях, дипломатичність відносин, відвертість із політичними опонентами, політичне передбачення, послідовність і виваженість у прийнятті політичних рішень, патріотичне почуття, віра в людські цінності, відданість національним ідеалам та ін. Для Волошина, який пройшов важкий політичний вишкіл від початку до кінця, згадані ознаки не були формальним обладунком, а реальною необхідністю, без якої неможливо досягнути великої політичної мети.

16.3.2. Державницька думка братів М. і Ю. Бращайків

Брати *Михайло* і *Юлій Бращайки* – громадсько-політичні та культурно-освітні діячі Закарпаття яскраво вираженої української орієнтації. Вони стали свідками складних суспільно-політичних подій у регіоні в першій половині ХХ століття, які залишили значний відбиток на їхній долі. Тоді процес національного самоусвідомлення місцевого населення Закарпаття вже набував високого рівня; воно пробудилося до державно-політичного життя і почало утверджувати, зважаючи на можливості, проукраїнську орієнтацію. Бращайки, які походили з родини греко-католицького церковного учителя, отримали хорошу освіту Клузьському, Віденському, Будапештському університетах, ставши фахівцями-правниками, й активно залучилися до політичного розвитку Закарпаття у міжвоєнний період.

Михайло Бращайко
(1883–1963)

Михайло Бращайко – громадсько-політичний, культурно-освітній діяч, директор Руського театру, один із засновників «Просвіти» в Ужгороді (1920), заступник голови (1920–1923), голова (1923–1924) Руської хліборобської (земледільської) партії, заступник голови (1925–1938) Християнсько-народної партії, співредактор газет «Руська нива» (1920–1924), «Українське слово» (1932–1938), член Першої Руської (Української) Центральної Народної Ради та партії Українське національне об'єднання (1938–1939), депутат Союму Карпатської України (1939). Один із авторів конституційного закону про незалежність, державний устрій, назву, мову, символіку Карпато-Української держави. 15.03.1939 р. на засіданні Союму він зачитав Маніфест, який проголосив незалежність Карпатської України.

Основні праці: «Чесько-руські взаємини» (1923), «Політична ситуація Підкарпатської Русі 25 років тому назад і тепер» (1928), «Мадярсько-руський словарь» (1928), «Тарас Шевченко» (1931), «Громадяни і громадянки!» (виступ д-ра М. Бращайка на Сеймі Карпатської України)» (1939).

Уже у 1918–1919 роках М. Бращайко стає одним із найвпливовіших закарпатських політиків. Його обирали головою народних рад у Сигеті (грудень 1918 р.) і Хусті (січень 1919 р.). А невдовзі він очолював закарпатську делегацію під час переговорів із урядом ЗУНР в Станіславові про створення соборної Української держави.

Розділ 3. Еволюція вітчизняної політичної думки у першій половині ХХ століття

21.01.1919 р. як був обраний головою Всеукраїнського конгресу в Хусті, на якому було прийнято рішення про возз'єднання краю з Україною.

До доброго ведення корабля потрібен не лише добрий керманч, але також добра залога. Ми на цім кораблі не лише найняті матроси і службовці, але є також і його власниками. Він є нам цінною і дорогою власністю, і саме тому хочемо й обіцяємо, що будемо служити так, як служить кожний господар сам собі, не обмежуючи себе лише на найконечніші приписані обов'язки. Лиш чесною, солідною працею можемо врятувати свій народ, а тим і самі себе.

Із виступу М. Брацайка в Хусті з нагоди іменування нового українського уряду на чолі з А. Волошином

Після поразки національно-визвольних змагань українців у 1918–1919 роках Брацайко притримувався прочехословацької державницької орієнтації, але залишився на проукраїнських національних позиціях. Багато в чому це вплинуло на те, що 08.05.1919 р. він був обраний пожиттєвим членом Центральної Руської Народної Ради – надпартійного дорадчого органу всіх українських патріотичних сил в Закарпатті. У 1921 році Брацайко виконував обов'язки члена чехословацько-румунської демілітаризаційної комісії, яка вирішувала долю кордонів між двома державами.

Упродовж міжвоєнного періоду Брацайко стояв на позиціях збереження державної і територіальної цілісності Чехословаччини, відстоюючи автономні права закарпатських українців.

Як активний політик, Брацайко брав участь у заснуванні Руської хліборобської (земледільської) партії (1920) – першої проукраїнської політичної сили в регіоні, редагував (1920–1924) її партійну газету «Руська нива», виступив активним співорганізатором Християнсько-народної партії, виконуючи обов'язки заступника голови політорганізації (1923–1938).

У 1920 році, на зібранні інтелігенції в Ужгороді, М. Брацайко виступив із такими словами: «Дорогі браття! Думаю, що ви знаєте, що значило бути русином за мадярських часів. Нічо! Були лише Верховинці, Гуцули, Земплинчани, Шаришчани...

А тепер такий порядок: перші – чехи, другі – мадяри, треті – жиди, потім слідуєть малі народи – румуни, німці, словаки. За ними йдуть цигани. А на кінець русини. Дивно? Але це є так. Може й тому, що ми смиренні русини.

Панове! Ви кров з нашої крові. Робіть так, щоб на нашій прадідній землі ми забрали те місце, що по Божому Закону нам належить!» (*Див.*: Штефан А. «За правду і волю: Спомини і дещо з історії Карпатської України». Кн. 1, 1973).

27.02.1923 р. в Ужгороді на звітно-виборчому конгресі РХ(З)П М. Брацайко став головою політичної організації, а в 1925 році – заступником голови правонаступної партії ХНП, яку очолював А. Волошин. Упродовж 1932–1938 років він редагував газету «Українське слово», активно залучаючись до захисту української мови в регіоні, був умілим журналістом, публіцистом, політичним оглядачем.

У добу існування автономної, а згодом самостійної Карпатської України М. Брацайко був призначений членом виконавчого комітету (проводу) політичної партії УНО (1939), обирався послом Сойму (депутатом парламенту) Карпатської України (12.02.1939). Політичні переконання й діяльність Брацайка можна резюмувати його словами з виступу на другому засіданні Сойму: «По тисячолітній неволі наша Земля

стала вільною, незалежною та проголошує перед цілим світом, що вона була, є й хоче бути Українською. І коли б нашій молодій Державі не суджено було довго жити, то наш Край залишиться вже назавжди Український, бо нема такої сили, яка могла б знищити душу, сильну волю нашого народу...» (Див.: Стерчо П. Карпато-Українська держава: до історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919–1939 роках).

Його політичні погляди лягли в основу перших державних законів Карпатської України, оскільки як знаному правнику йому довірили написати проект закону (частина I) про державний устрій (республіка), назву (Карпатська Україна), державну мову (українська), прапор (синьо-жовтий), герб (тризуб) і гімн («Ще не вмерла Україна...») Карпатської України, який був одногосно прийнятий першим українським парламентом у Закарпатті 15.03.1939 р., а також є автором аналітичної доповіді про стан судочинства в Закарпатській Україні.

Юлій Брацайко
(1875–1955)

Юлій Брацайко – громадсько-політичний, культурно-освітній діяч, голова делегації від Закарпаття на Паризьку мирну конференцію (1918), редактор газети «Руська нива» (1920) та співредактор газети «Українське слово» (1932–1938), голова (1921–1923) Руської хліборобської (земледільської) партії, член управи Християнсько-народної партії, один із засновників і голова «Просвіти» в Ужгороді (1920–1939), міністр фінансів і комунікацій (1939), депутат Союму Карпатської України (1939). Основні праці: «Меморандум тов. “Просвіта” в Ужгороді о языковом спорі» (1931, співавт. Ю. Ревай), «Хто розбиває народ?» (1938), «Просвітяни, прихильники та весь український-руський добрий народє Підкарпатської Русі!» (1938), «Що видів я на Закарпаттю від року 1918 до року 1946» (1946).

У листопаді 1918 року Ю. Брацайко засудив діяльність Ужгородської народної ради за її проугорську позицію, виступив проти угорського закону № 10 «Руська Крайна» (грудень 1918 р.), який обмежував автономні права закарпатських українців. Із того часу беззмінно стояв на проукраїнських позиціях. Одночасно він став ініціатором створення Хустської народної ради (17.11.1918 р.), яка виступала за возз’єднання з Україною, і членом Центральної Руської Народної Ради.

Ю. Брацайко був одним із ініціаторів проведення Всекарпатського конгресу, на якому 21.01.1919 р. була схвалена резолюція про возз’єднання краю з УНР. Згодом його обрали головою делегації від Закарпаття на Паризьку мирну конференцію. Брацайко входив до складу п’ятичленної «Тимчасової автономної директорії» (1919–1920), де відповідав за розвиток торгівлі. У міжвоєнний період він працював адвокатом в Ужгороді, відкривши власну канцелярію (1920–1938). У 1920 році був

Я говорю не лиш в своїм імені, але говорю і із повірення хустської руської-української Народної Ради. Заявив я також, що не приймаю 1000-члїтню традицію, бо вона нас денаціоналізувала... Наш нарїд вже займався цим питанням і вирішив, що хоче прилучитися до своїх братів за Карпатами, до Великої України, і хоче відірватися від Мадярщини на віки.

Ю. Брацайко, «Що видів я на Закарпаттю...»

Розділ 3. Еволюція вітчизняної політичної думки у першій половині ХХ століття

одним із засновників, а згодом – секретарем Руської хліборобської (земледільської) партії; два роки виконував обов'язки голови, а потім ці функції передав брату – М. Бращайку.

Ю. Бращайко був першим редактором партійної періодичної новинки «Руська нива». Згодом ці функції виконував і його брат. На шпальтах цієї новинки друкувалися заклики до місцевого населення організуватися в спільні осередки, проводилася роз'яснювальна робота перед виборами різних рівнів, вказувалися завдання та цілі політичної організації тощо. В одному з номерів «Руської Ниви» від 20 серпня 1945 року був розміщений «Заклик», який належить перу Ю. Бращайка: «Народе руській! Не забудь, что великі часи переживаєме, что теперь кладеме основу (фундамент) нашей будущности. Не вибери до сей важной и тяжелой работы, безсовістных фушеров, але честных, совістных, перворядных майстров. Ми живеме у свободной, демократичной республиці, де вся воля и сила находится в руках народа. Не лишим сесю волю и силу пусто лежати, уживайме их, возьмим з них хосен для своего власного добра. Організуємся, ступайме до своей хліборобської партіи, постойме коло своего діла, борітьсся сміло за свою правду, и тогда скоро настане інший, ліпший і счастливійший світ!».

Тоді ж проявилася його просвітницька потуга. 09.05.1920 р. на установчих зборах товариства «Просвіта» його обрали головою. На цій посаді беззмінно перебував до середини березня 1939 року. І хоча головна мета діяльності товариства полягала в культурно-економічному «піднесенні підкарпатсько-руського народу, передусім виховання його в моральнім і патріотичнім дусі», воно зуміло залучити до своїх лав найкращих представників інтелігенції краю, у тому числі й духовної, й надалі більш згуртовано брати участь у політичному житті регіону.

Французька революція принесла ідеї: свободу, рівність і братерство для одиниці, світова війна всю ідею розширила на народи і с'як розцвіла ся одна із найкращих ідей: ідея само означення народів, а то – і для найменших народів...

Ю. Бращайко, «Що видів я на Закарпаттю...»

меморандумів, хоча нова окупаційна угорська влада їх проігнорувала («Проект закона про територію Підкарпаття», «Проект закона про автономію», «законопроект про адміністрацію Підкарпаття», «Меморандум про українську мову» та ін.).

У своїй праці-спогадах «Що видів я на Закарпаттю...» Ю. Бращайко писав, що «на Закарпаттю перед приходом мадярів жили українці, котрі мали своє князівство...», а після Першої світової війни була можливість відбудувати Українську державу. Свої політичні погляди формував на доленосному державотворчому призначенні русинів-українців господарювати на своїй землі. Будучи прихильником поміркованої політики й толерантного співжиття представників різних національностей в регіоні, Юлій Бращайко (як і його брат Михайло) входили до близького оточення А. Волошина.

Від імені Християнсько-народної партії Ю. Бращайко висловлював і позицію щодо захисту карпато-українських інтересів та демократичних цінностей перед амбіційними політичними елітами європейських держав: «Наші чехословацькі закони дозволили нам повним правом організуватися політично як народу, ніхто того нам нині не забороняє, у час, коли перед тим – за мадярського режиму – про то не могло бути ані бесіди, так що взагалі наш руський нарід за цілих 1000 літ не мав ніякого і найменшого політичного життя... Ми Вашого опікунства та Вашої курателії¹ (кураторства) не потребуємо...» («Що видів я на Закарпаттю...»).

У суспільно-політичних поглядах закарпатських громадсько-політичних лідерів досить часто актуалізувалися ідеї самовизначення та самоідентифікації місцевого населення крізь призму дотримання норм міжнародного права та пропаганди демократичних міждержавних відносин. Коли у першій половині 1930-х років почали проявлятися імперські амбіції Німеччини, Італії, інших сателітних держав, за повного потурання останнім з боку держав-гарантодавців територіальної цілісності Чехословаччини, Ю. Бращайко різко реагував: «Як то собі представляли пани Макдональд, Муссоліні і Гітлер, що ми то спокійно будемо терпіти, щоб з нашого живого тіла викроювали частини і давали презенти другим державам?! Що думали тоті пани, що ми Русини-Українці Подкарпатської Руси будемо терпіти, щоби нас з одного дня на другий передали ту або там, як фігурки в шахах. Вже сама думка на таке поступування противиться праву самоозначення всіх народів, і найменших... Прото протестуємо против всяких проб ревізій мирів і зовнішніх границь саме в інтересі миру і демократії...» («Що видів я на Закарпаттю...»).

У час найбільшого піднесення боротьби за автономію регіону (1938) Бращайко закликав громадян до відповідальної і жертвовної праці на державотворчій ниві: «Пам'ятайте, що наша самостійна Карпатська Русь потребує для свого перебудування великих засобів. Ці засоби лиш ви можете дати. Тому виконуйте всі приписи своєї народної влади.

Всі жертви матеріальні та духовні, які від вас буде жадати наша народна влада, всі мусять бути принесені. Ті ваші жертви потрібні для нашої влади тому, щоб вона могла здійснити всі ваші права і задовольнити всі вимоги вашого розвитку» («Просвітяни, прихильники та весь український-руський добрий народе Підкарпатської Руси!»).

Після Віденського арбітражу (02.11.1938 р.) в ході якого південна частина Закарпаття відійшла до Угорщини, Ю. Бращайко та всі урядовці переїхали до Хуста – нової столиці Карпатської України (вибір урядового центру був запропонований А. Волошину особисто Бра-

Велика наша радість, що від тепер всі діла нашої української Карпатської Руси перебрали ми всі до своїх рук. Тішимося! Маємо всі права тішитися! Але в цю саму хвилину і зараз же розпочинаймо нашу народну, національну, будівничу працю. Ця праця мусить бути тисячі разів більша, як наша законна радість... Будемо лиш те мати, що самі запрацюємо...

Ю. Бращайко, «Просвітяни, прихильники та весь український-руський добрий народе Підкарпатської Руси!»

¹ Курателія – кураторство.

щайком). За розпорядженням Міністерства закордонних справ Чехословацької республіки він був призначений членом чехословацько-угорської комісії, яка займалася питанням уточнення кордонів між двома державами. У часи існування Карпатської України увійшов до складу УНО, обирався депутатом Сойму Карпатської України, у 1939 році був міністром фінансів і комунікації в уряді. На початку угорської окупації очолив делегацію до Будапешта, намагаючись добитися поступок для українців Закарпаття. Перебував у угорській і радянській в'язницях.

Брати Брацайки – це яскравий приклад сповідання професійності, морально-етичних принципів, політичної вірності й громадянської відповідальності. Як соратники президента Карпатської України А. Волошина, вони залишили по собі добру згадку поміркованих і виважених представників політичної думки Закарпаття.

16.3.3. Національне питання у поглядах братів Ф. і Ю. Реваїв

Серед активних будівничих Карпатської України були і брати *Федір* та *Юліан Реваї*, які проявили себе успішними громадськими лідерами та політиками, а також стали виразниками чіткої української національно-культурної позиції.

Федір Ревай – громадсько-політичний і культурно-освітній діяч, журналіст, активіст Чехословацької соціал-демократичної партії (1919–1936), редактор газети «Нова свобода» (1938–1939), голова Українського національного об'єднання (1939), міністр торгівлі та громадських робіт (1939), депутат Сойму Карпатської України (1939), заступник голови Сойму (1939). Основні праці: «Між українською і чеською народними радами нав'язується контакт» (1938), «Внутрішньо-політичний лад у потрібнім державнім союзі» (1938).

Ще в юнацькому віці Ф. Ревай долучився до політичного життя регіону – через залучення до соціал-демократичного руху Австро-Угорщини. Так, у 1907–1911 роках перебував у лавах угорської Соціал-демократичної робітничої партії, згодом вступив у Чехословацьку соціал-демократичну партію; у 1929–1930 роках – член президії крайової організації цієї

партії і одночасно обирався депутатом земського представництва від неї. Проїшов хороший вишкіл партійного політика, що ви кристалізувало його безкомпромісність у політичних поглядах. У партії він перебував до 1936 року, до виключення з її рядів через радикальні національні погляди та конфлікт із чеськими колегами (офіційно – порушення партійної дисципліни). Реально, під час виборчої кампанії-1936, усупереч більшості членів виконкому, він вимагав, щоб у земське представництво Підкарпатської Русі був рекомендований і обраний не чех, а українець. Саме цю позицію Ревая кваліфікували як національний ухил і виключили його зі своїх лав. До речі, у крайовому заступництві він був чи не єдиним представником від національних сил українства Закарпаття.

Його політична думка, на відміну від більшості проукраїнських політиків стар-

Федір Ревай
(1890–1945)

шого покоління, вирізнялася радикалізмом, що втім не вплинуло на високий авторитет серед однодумців поміркованого Волошина.

Чехи мусять собі усвідомити, що тут живе український народ, та мусять інформувати Прагу правдиво...

Із інтерв'ю Ф. Ревая «Новій свободі» від 29.12.1938 р.

Ревай редагував найпопулярнішу україномовну газету «Нова свобода», яка стала проурядовою і партійною УНО. Там було надруковано чимало його статей про політичне життя в регіоні та особисті політичні погляди (редактор подавав деякі матеріали анонімно через переслідування).

Коли після арешту А. Бродія¹ новим прем'єр-міністром Підкарпатської Русі призначили Волошина, Ревай привітав останнього такими словами: «Наше громадянство доказало, що воно дисципліноване, стоїть і стоятиме завжди при Вас, пане прем'єр. Ми присягаємо на вірність своїй українській владі. Ми маємо довір'я до своїх провідників, бо знаємо, що вони підуть завжди з народом... Нам з мадярами не по розі, ми хочемо жити у своїй вільній, самостійній карпато-українській державі!». Це був його виступ із балкону Народного Дому товариства «Просвіта» в Ужгороді перед великою маніфестацією молоді на підтримку А. Волошина.

24.01.1939 р. було сформовано центральний провід партії УНО на чолі з Ф. Реваєм. На цій посаді він проявив себе як палкий український націоналіст і прихильник державницької ідеології. Його політичні погляди відрізнялися від представників оточення Волошина радикалізмом і жорсткою критикою опонентів українства. Фактично, політичні дії Ревая повністю вписувалися в засади партійної ідеології, а той факт, що він був вихідцем із Закарпаття, вплинув позитивно на поширення авторитету й національної складової політичної програми партії УНО. Якщо Волошин вимагав поміркованості від усіх політичних інститутів Карпато-Української влади, то Ревай уважав, що національна ідея має бути рушієм державотворчих потуг, а партія – авангардом побудови національної держави. Членство в політичній організації має визначатися глибокими політичними переконаннями й відданістю ідеям українського націоналізму.

Політична система Карпатської України не знає партій. Всі політичні партії були розпущені й зліквідовані. Політичне керівництво й провід Карпатської України належить Українській Народній Раді. Це є орган політичної консолідації й концентрації національних сил Карпатської України. Це не є політична партія, хоч і складається з активних людей всіх бувших національно-українських партій. В цьому органі не панує жадна доктрина, тут панує лише українська державно-творча ідея, так як вона в протязі двох десятиліть еволюційно на Карпатській Україні розвивалася і в рішачючій моменті реалізувалася в своїм політичній і суспільно-національній змісті. Авторитету цієї ідеї буде підпорядкована вся внутрішньо-політична система та все життя Карпатської України.

Ф. Ревай, «Внутрішньо-політичний лад у потрібнім державнім союзі»

¹ *Бродій Андрій* – громадсько-політичний діяч русофільської та проугорської орієнтації, перший прем'єр-міністр автономного уряду Підкарпатської Русі (1938). Звільнений із посади чехословацькою владою і заарештований за звинуваченням у державній зраді.

Розділ 3. Еволюція вітчизняної політичної думки у першій половині ХХ століття

Однією із найпоширеніших форм вираження власних політичних думок, на переконання Ревая, були публічні виступи на зібраннях, мітингах, маніфестаціях. Будучи чудовим і палким оратором, він вміло використовував свої здібності на заходах у підтримку розбудови Карпатської України, Українського національного об'єднання, інших урядових органів. В. Гренджа-Донський, літописець Карпато-Українського державотворення, говорив про нього: «Мало політичних зборів, де б він не виступав. Знаменитий промовець, його слова молотом ударяють, сиплються громами і з ним не можна і не виплатиться конкурувати – всіх переліцитує і хоч би скільки промовців виступало, найбільші успіхи завжди він несе».

У час становлення українського автономного уряду на чолі з Волошином Ф. Ревай гостро висловлювався про неминучість державотворчого розвитку закарпатських українців: «Давня наша мрія: створення своєї держави, де панами були б ми самі на своїй землі, здійснюється. Старі часи гніту і неправди минули і не сміють повернути!» («Нова свобода», 1938).

Як політичний публіцист, редактор і автор чисельних газетних матеріалів (переважно анонімних) Ревай особливо проявив себе під час виборчої кампанії 1939 року до Союму Карпатської України, активно займаючись їх підготовкою та проведенням. Саме у цей час його особу як активного розбудовника Карпато-Української держави називали «народним трибуном», «найталановитішим політиком», «палким націоналістом», «добродієм українських установ» та ін. Недарма Ревай був обраний депутатом Союму, а на першому його засіданні йому довірили посаду заступника голови парламенту. На цьому його політична кар'єра завершилася, оскільки політик був заарештований угорськими, а згодом радянськими силовими структурами, після чого загинув у засланні.

Брат Ф. Ревая – *Юліан Ревай* – громадсько-політичний і культурно-освітній діяч, педагог, редактор журналу «Учитель» (1924–1935), «Пластун» (1928–1938), видавець суспільно-господарського журналу «До перемоги» (1935–1938), депутат чехословацького парламенту (1935–1938), голова «Учительської Громади», міністр пошт і залізниць у першому автономному уряді (1938), міністр комунікацій (залізниць) (1938–1939), прем'єр-міністр Карпатської України (1939), депутат Союму Карпатської України (1939).

Він прожив яскраве політичне життя, був одним із найпопулярніших політичних діячів Карпатської України і його цілком справедливо вважають одним із творців Карпато-Української держави. Основні праці: «Меморандум тов. «Просвіта» в Ужгороді о яzikовом спорі» (1931, співавт. Ю. Брацайко), «Довкола автономії Підкарпатської Русі» (1936), «Інтерпеляції і запити: Учебниковий плебісцит» (1938), «В боротьбі за правду» (1938), «The March to Liberation of Carpatho-Ukraine» (1954).

Як і брат Федір, у юному віці він залучився до громадсько-політичної діяльності, зокрема до соціал-демократичного руху, став співзасновником у Мукачеві Соціал-де-

Юліан Ревай
(1899–1979)

мократичної партії. Упродовж усього міжвоєнного періоду (до кінця 1938 року) він залишався вірним партійній ідеології, був редактором, членом президії, депутатом Чехословацького парламенту від партії (1935–1938), головою ПР(У)ЦНР, а згодом урядовим міністром і депутатом Сойму Карпатської України. Ю. Ревай був носієм поміркованих політичних поглядів, що дало змогу стати соратником Волошина.

Ревай відомий як захисник української мови в регіоні, пропагував і відстоював її використання у навчальних закладах й урядових установах. Про одну із таких акцій повідомляла «Нова свобода» у статті «Міністр Ю. Ревай на Академії «Просвіти» в Празі (10.12.1938): «На зборах міністр Ю. Ревай виголосив велику промову, в якій підчеркнув, що існування нашої держави є під кожним оглядом забезпечено. Опісля описав всю історію боротьби представників українського народу по цей бік Карпат за врятування нашої державності».

Період активізації політичного життя Ревая-молодшого й одночасно формування його чіткої політичної позиції припав на середину 1930-х років. У липні – жовтні 1938 року Ревай неодноразово зустрічався з прем'єр-міністром Чехословаччини для обговорення автономних перспектив регіону. Він знаходився в курсі всіх політичних подій, мав свіжу думку на різні тогочасні проблеми: «Уповноваження влади Підкарпаття є однакове з уповноваженням влади Словаччини. Найголовнішим нашим завданням є впорядкування границі з Мадярщиною, яке тепер проводиться. Вірю, що знайдемо розв'язку, яка буде відповідати інтересам Підкарпаття й Мадярщини. Мадярщина стоїть на принципі самовизнання й влада Підкарпаття в границях можливості хоче це задоволити. Але мадярська влада мусить взяти під увагу географічні відносини й комунікаційну сітку» (*Див.*: «Міністр Юліан Ревай вернувся з Праги», «Нова свобода», 20.10.1938). Ревно він засуджував і антиукраїнські виступи угорської влади.

01.12.1938 р. Ревая призначили прем'єром третього автономного уряду Підкарпатської Русі. У попередніх кабінетах міністрів він посідав посаду міністра торгівлі

Ворожа пропаганда поширює сплетні, що в Карпатській Україні є переслідування на політичному чи релігійному тлі, зокрема переслідування православного населення.

Ці чутки – видумані. В Карпатській Україні немає ніяких переслідувань. Всі громадяни, без різниці політичної переконаності чи релігійної приналежності – є рівні перед законом.

З інтерв'ю Ю. Ревая Німецькому інформаційному бюро, 1938 р.

та громадських робіт. Ревай став автором законопроекту про автономію регіону, представляв автономний край на переговорах про економічне співробітництво з Німеччиною, а в останньому уряді був призначений міністром закордонних справ Карпатської України.

Свою активну українську політичну позицію Ревай-молодший продовжував відстоювати і в еміграції, куди відправився після поразки державності. Через Словаччину, Чехію, Німеччину він потрапив до США, де був одним із яскравих дослідників і пропагандистів Української держави в Карпатах, очолюючи Товариство допомоги

«Самопоміч» (1949–1979), канцелярію Українського конгресового комітету (1949–1957), Український інститут Америки (1958–1979), Карпатський дослідний центр в Нью-Йорку (1964–1979).

Про його політичний хист пише українська преса Східної Галичини («Новий час», «Діло»): «Приявність у складі цього уряду загальновідомих постатей – активних українських діячів-політиків: о. Августина Волошина й посла до праського сойму Юлія Ревая – для нас найкраща запорука, що керма подій і життя буде в надійних і досвідчених руках». Про Ревая говорили, що це український діяч, який не потребує «національної легітимації», тобто якої-небудь додаткової перевірки в своїх професійних та ідеологічних поглядах. Дослідники Карпатської України вказували, що Ю. Ревай був глибоко переконаний в реальності створення Української держави в Карпатах «де-юре і де-факто хоча б на деякий час...».

Після поразки національно-визвольних змагань Ревай, разом із деякими членами уряду Карпатської України, емігрував за кордон. Деякий час проживав у Словаччині. В липні 1939 року брав участь у переговорах із Проводом Українських Націоналістів (Венеція), на яких було прийнято документ про співпрацю. В 1945 році емігрував до Німеччини, а в 1948 – до США, де став директором кредитного товариства, начальником канцелярії Українського конгресового комітету, директором Українського інституту і Карпатського дослідного центру, який сьогодні носить його ім'я.

Вищеназвані представники Карпато-Українського політикуму зробили значний внесок у національно-державницький напрям української зарубіжної політичної думки міжвоєнного періоду. Разом із А. Волошином вони склали поміркувану і більш досвідчену групу політиків, які намагалися будь-що зберегти автономні права регіону й пропагували здобуття самостійності легальним конституційним шляхом.

16.3.4. Радикальний націоналізм С. Росохи та І. Рогача

Політичні погляди провідних діячів Карпатської України представляла й група молодих радикалів-націоналістів (С. Росоха, І. Рогач та ін.), які виховувалися на традиціях українського націоналізму й виступали опонентами поміркуваних представників Карпато-Українського політикуму.

Серед них одне із провідних місць належить *Степану Рососі* – громадсько-політичному та культурно-освітньому діячеві, одному із лідерів студентського та націоналістичного руху закарпатців, голові пропагандистського сектору езекутиви ОУН на Закарпатті (1932–1939), культурно-освітньому референту «Карпатської Січі» (1938–1939), депутату і заступнику голови Сойму Карпатської України (1939), журналістові, видавцю і редакторові журналів «Відродження» (1926–1930) та «Пробоем» (1934–1940). Його перу належать найвідоміші публікації про національну боротьбу молодії держави. Основні праці: «Народження держави» (1939), збірник «Карпатська Україна в боротьбі» (1939), «The First Diet of Carpatho-Ukraine» (1939), «Августин Волошин і Карпатська Україна» (1940), «Сойм Карпатської України» (1949), «Карпатська Січ» (1953) та ін.

Степан Росоха
(1908–1986)

Гасло: чия молодь – того майбутнє, найкраще потвердилося тут в українським русі, де вона була головним чинником і рушієм. Це було нове покоління, що вже в 1929 році на I з'їзді української народовецької молоді в Ужгороді проломило лід закріпленого «русинства» й одверто стало на платформу українства. Але молодь цим не задовольняється, вона приймає в основу свого життя і чинності принципи новітнього Українського Націоналізму.

С. Росоха, «Народження держави»

української держави. Сам Росоха щодо непорозумінь із поміркованими місцевими політиками згодом говорив, що «не раз дуже критично висловлювався на їх адресу та інших провідників... бо ж в наших «революційних» поняттях вони були «опортуністами», а тільки ми «правдивими» націоналістами. Без сумніву, що такі поняття в нас родились під впливом ОУН, до якої належали провідні одиниці закарпатської молоді» («Сойм Карпатської України»).

Ще будучи студентом, Росоха виділявся серед ровесників громадською й політичною активністю, організаторськими здібностями, власною оцінкою подій, що відбувалися в світі, гострою національною позицією. Він став ініціатором створення таких громадських об'єднань української молоді, як «Союз підкарпатських студентів» (1933–1937), «Союз греко-католицької молоді в Празі» (1931–1934); член «Просвіти» ініціював діяльність філії товариства у Празі. У 1931–1938 роках керував редакцією студентського громадсько-політичного журналу «Пробоем», яке в 1939–1940 роках виходило як орган ОУН. У цей час він захопився теорією українського націоналізму й розпочав активну пропаганду ідеології серед молоді. У 1932 році Росоха став головою легальної Екзекутиви ОУН в Закарпатті.

Хороші організаційні здібності висунули Росоху на провідні ролі в молодіжному русі закарпатських українців. Особливу активність він проявив під час підготовки та проведення з'їздів молоді, маніфестацій тощо. У 1934 році Росоха був головою Другого з'їзду української молоді Закарпаття в Мукачеві, а в 1936 головував на Першому з'їзді українських студентів в Ужгороді. На просвітянському з'їзді в Рахові (13.08.1938 р.) з його ініціативи вперше за часи чехословацького режиму делегати співали пісню «Ще не вмерла Україна...» як національний гімн.

Виходець із Закарпаття, Росоха був випускником Берегівської гімназії, яка упродовж 1920–1930-х років виховала нове покоління українських патріотів, виплекала в них любов до рідної землі та ненависть до її ворогів. Подальше навчання в Карловому та Українському вільному університетах, де сформувалося національно свідоме товариство серед закарпатської молоді, поглибило націоналістичні погляди, які невдовзі прийшлося на практиці відстоювати під час творення незалежної Карпатської України не тільки у боротьбі зі зовнішніми та внутрішніми ворогами українства, а й у полеміці з поміркованою групою карпато-українських творців щодо шляхів розбудови

УНО прийняло в основу свого буття тільки ті найсвятіші засади та ідеї українського націоналізму, які нуртують в Українській Нації вже від самих початків її існування і які єдині зберігають її від морально-духовного й фізичного знищення, займанщини і які єдині ставлять та гартують її в дальшій боротьбі проти відвічних її зовнішніх ворогів-окупантів за свою свободу і за свій всебічний розвиток і розріст у духовій і біологічній площинах.

С. Росоха, «Сойм Карпатської України»

Розділ 3. Еволюція вітчизняної політичної думки у першій половині ХХ століття

У часи становлення автономії краю Росоха повністю віддався політичній діяльності, яку спрямовував на утвердження українських національних ідей. У 1938 році він став членом Першої Руської (Української) Центральної Народної Ради. Упродовж 1938–1944 років працював головним редактором часопису «Наступ». Із метою створення дієздатних органів автономної влади та захисту державотворчих здобутків Росоха став одним із ініціаторів заснування у 1938 році напіввійськової організації «Українська національна оборона», в якій виконував обов'язки секретаря. Він був культурно-освітнім референтом пропаганди при Головній Команді Організації Народної Оборони «Карпатська Січ». На з'їзді Карпатської Січі в Хусті виступив із роз'ясненням ідеології та головних завдань організації («Січ іде. День народної оборони», «Нова свобода», 06.12.1938).

Під час проведення підготовчої роботи щодо створення партії Українське національне об'єднання (УНО) Росоха активно залучав молодь до співпраці, виступав за жорсткішу позицію в національному питанні тощо. Своє улюблене політичне кредо – «Україна для українців!» пояснював патріотизмом, прихильністю до націоналістичної ідеології та відданістю в боротьбі за Батьківщину. Його дещо жорстка позиція щодо політики чеської влади й угорського уряду по різному сприймалася місцевими політичними діячами: особливо на межі конфлікту Росоха та молоді радикали були з поміркованими прибічниками Волошина. Незважаючи на це, становлення української влади в Закарпатті Росоха називав історичною подією: «сьогоднішній день є справді історичним, бо він дав нам свою українську владу. Це є вже сповнення першого кроку до наших далекосяглих мрій. Нехай собі мадяри не думають, що тут своїми терористичними бандами зроблять заворушення, бо на сторо-

Зродилась незалежність Карпатської України, серед граду куль і гранатів, з крові її найкращих синів, що пам'ятали: краще згинуть, як соромно піддатися... І хоч мадяри 15 раз більшою силою перемогли січове військо Карпатської України і хоч хвилиночку Карпатська Україна окупована мадярами, але в українському народі живе Дух Самостійності і Воля до власного життя на своїй українській землі. Той дух і та воля кріпшають з дня на день, доки знову не замає на землях українських Карпат синьо-жовтий прапор, прапор Самостійності! Але то вже буде і прапор Соборності Українського Народу, прапор Вільної Самостійної Соборної України.

С. Росоха, «Народження держави»

жі наших границь стоїть наше військо... На нашу етнічну Землю ступлять мадяри лише через наші трупи...» (Гренджа-Донський В. «Народня українська влада Підкарпаття...», «Нова свобода», 28.10.1938).

Проте така позиція не завадила його авторитетові й поміж політиків старшого покоління. Росоха був членом виконавчого комітету партії УНО, а в лютому 1939 року був обраний депутатом Сойму Карпатської України й виконував обов'язки зв'язкового Карпатської Січі з урядом Карпато-Української держави. У день проведення Сойму Карпатської України (15.03.1939) Росоха був обраний членом Президії і заступником голови вищого законодавчого органу держави.

Свої погляди Росоха акумулював у збірці, яку редагував уже в еміграції. Це збірник спогадів учасників оборони молоді української держави «Карпатська Україна в боротьбі», виданий у Відні. Пізніше у Празі він був заарештований фашистським

гестапо й ув'язнений. Згодом Росоха виїхав до Канади, де розгорнув широку кампанію збереження славних традицій Карпатської України і Карпатської Січі. Він стояв біля колиски різних українсько-національних організацій, які були покликані згуртувати карпато-українську еміграцію. Росоха був членом еміграційного відділу Українського національного об'єднання, головою Провінційної Екзекутиви УНО на Східну Європу, одним із засновників і керівників Братства Карпатських Січовиків, директором видавництва «Новий шлях». Упродовж 1960–1986 років видавав газету «Вільне слово».

До останнього дня свого життя Росоха залишився вірним ідеалам національної державності, які він виборював у часи Карпатської України.

Іван Рогач
(1913–1942)

Соратником С. Росохи був *Іван Рогач* – громадсько-політичний діяч, заступник голови Організації Народної Оборони «Карпатська Січ», член Головної Команди і військовий писар «Карпатської Січі» (1938–1939), секретар президента Карпатської України А. Волошина (1939), член проводу ОУН, журналіст, редактор. Основні праці: «Хочемо з'єднання сили народу» (1938), «Під прапором незалежності» (1939).

Ще навчаючись у Львові, він вступив до лав ОУН. Націоналістичні ідеї сприймалися молоддю як заклик до негайної боротьби й досить складно сприймалися більшістю поміркованих політиків Закарпаття. Рогач був переконаний, що тільки обраний ними шлях боротьби приведе до перемоги й захистить самостійницькі здобутки Карпатської України. Ідеї українського націоналізму в діях групи радикалів і без-

посередньо Рогача були просякнуті романтизмом.

Після окупації території Закарпаття угорцями та репресій, які влада проводила проти січовиків, елітних груп Карпатської України, Рогач входив до делегації, яка на чолі з керівником екзекутиви ОУН на Закарпатті (1932–1938) Ю. Химинцем намагалася у Відні за допомогою українських організацій у діаспорі створити сприятливі умови для мігрантів із Карпатської України. Рогач вірив у ідею становлення незалежності навіть тоді, коли 20.02.1942 р. українських патріотів розстрілювали у Бабиному Яру. Саме через це Ю. Химинець іменував Рогача «символом великої відваги, самопожертви і героїства».

Його політичні погляди виражалися у важливості проведення широкомасштабної націоналістичної пропаганди серед місцевого населення. Будучи твердо переконаним у правильності засад націоналізму, Рогач був противником інших ідеологічних напрямів і критикуючи особливо комунізм з його інтернаціональною основою. Він був співзасновником «Товариства боротьби з комунізмом» (1939) і співавтором статутних і програмових положень організації. Як секретар партії УНО, Рогач прилучився до того, щоб за основу програмових цілей були взяті ідеї українського націоналізму. Його переконання стали в нагоді під час виборчої кампанії до Сойму Карпатської України, коли він із соратниками присвятив себе пропагандистській діяльності «Летючої Естради» – подорожуючій групі активістів, яка їздила територією регіону з

Розділ 3. Еволюція вітчизняної політичної думки у першій половині ХХ століття

роз'яснювальною громадсько-політичною роботою серед місцевого населення.

Націоналістичні погляди й радикалізм Рогача сприяли його активності під час створення восени 1938 року військово-патріотичної Організації народної самооборони «Карпатська Січ» (ОНОКС). На з'їзді Карпатської Січі в Хусті він проголосив декларацію й закликав до присяги на вірність ідеалам Карпатської України («Січ іде. День народної оборони», «Нова свобода», 06.12.1938).

Попри те, що Рогач був особистим секретарем політичного лідера українців Закарпаття А. Волошина, націоналістичні погляди на перебіг подій не покидали радикального нашарування. Конфлікти та непорозуміння, що існували в українському таборі між молодими радикалами-націоналістами, які вимагали кардинальних змін щодо чехів, із метою прискорити проголошення самостійності, і старшим поколінням більш поміркованими і досвідченими Волоши-ним, Реваєм, братами Бращайками, які намагалися будь-що зберегти автономні права досягли апогею перед загрозою окупаційного вторгнення угорських військ на територію Закарпаття.

Молоді радикали вбачали надію у сильних збройних силах, а зброї не було. Цей факт і змусив їх взяти її силою, що призвело до кровопролиття напередодні проголошення незалежності Карпатської України.

Так чи інакше, але саме групу молодих радикалів-націоналістів звинувачували у спробі збройного заколоту в Хусті, а противники українського руху називали їх навіть «античехословацькими екстремістами». Як зауважує П. Магочій, «по суті, дедалі посилювався внутрішній конфлікт між, з одного боку, старими українофілами – Волошин і брати Бращайки, – а з другого боку молодими античехословацькими екстремістами – державні секретарі С. Росоха та І. Рогач. Останніх підтримувала Січ, у якій на той час заправляли непримиренні українські націоналісти...».

Попри суперечності молоді зі старшим поколінням регіональної еліти, у статті «Під прапором незалежності», опублікованій у книзі «Карпатська Україна в боротьбі», Рогач визнавав, що досягнення головної цілі – це становлення української незалежності. Він писав, що «дійшла Карпатська Україна в своєму історично-політичному розвитку до кульмінаційної точки – до проголошення державної незалежності. Перший законодавчий вибраний народом сойм проголосив незалежність Карпатської України, а рівночасно пролита кров українських січовиків освятила державну самостійність Карпатської України» («Під прапором незалежності»).

Рогач не припускав думки, що в Закарпатті проживає якийсь «окремішній» народ, що немає нічого спільного з українцями по той бік Карпат. Його слова адресувалися противникам українства в регіоні, а значення українського державотворення слугувало безапеляційним доказом: «Цим прислужилася Карпатська Україна багато до заaktuалізування всеукраїнської проблеми, бо показала наявно, що українці хоч

Закарпаття гідно сповнило свою місію на шляху визвольних змагань цілої української нації, і за це йому належить почесне місце в майбутній Соборній Українській Державі. Карпатська Україна, проголошуючи незалежність, увійшла в цілість всеукраїнських визвольних змагань. Мадярська окупація ніколи не зможе затерти цих фактів і прав українського народу до цієї землі.

І. Рогач, «Під прапором незалежності»

би їх було навіть і півмільона, не шукають іншої розв'язки для себе, а волять єдино достойну для культурного народу: жити власним державним життям. Карпатська Україна цим актом, кривавою боротьбою проголосила свою державність і засвідчила, що й найменша частина українців знає, до чого стремить, й готова боротися за свою державність» («Під прапором незалежності»).

Рогач не локалізував значення незалежності виключно для закарпатців, а вважав це кроком до реалізації політико-державних амбіцій усієї української нації. З глибоким сумом він сприймав трагічні події останніх днів життя Карпато-Української держави: «Була це найтрагічніша хвилина в історії Карпатської України, але разом і найбільш достойна... Маленька Карпатська Україна порішила не здаватись добровільно двадцять разів більшій Мадярщині» («Під прапором незалежності»).

Ця праця Рогача стала його писемним внеском у правдиве висвітлення історії Карпатської України та й політичної думки національно-визвольних змагань закарпатців загалом.

І хоча націоналістичні ідеї патріотичної молоді Закарпаття не знайшли сталої підтримки серед закарпатців, на що були об'єктивні причини, пов'язані з окупацією регіону угорськими військами, українська національна ідея отримала поживну площу для реалізації державницького проекту – Карпатська Україна.

□□□ □□□ □□□ □□□ □□□

Отже, українська політична думка міжвоєнного Закарпаття формувалася і розвивалася в гострій боротьбі за національне виживання українців регіону. Попри те, що з початку ХХ століття закарпатці знаходилися в пригніченому політичному, соціально-економічному та культурно-освітньому становищі, інтеграція до демократичної системи Чехословаччини після Першої світової війни сприяла плюралізму суспільно-політичних думок, політико-ідеологічних суперечок і заклала основи громадянського суспільства в закарпатському регіональному соціумі.

Упродовж 1920–30-х років суспільно-політична думка складалася в двох ідеологічно протилежних таборах – українофільському та русофільському. Однак лише перший із них здійснив еволюцію в напрямку чіткого обґрунтування національної ідентичності місцевих жителів регіону й врешті зумів, хоч і на короткий час, втілити в практичній площині свої політико-державницькі та культурно-національні ідеї. І незважаючи на суперечки двох політичних груп в українському таборі на Закарпатті, наприкінці 1930-х років щодо шляхів і методів боротьби за політичну самостійність – поміркованого та радикального – проголошення незалежності Карпатської України було їх спільною метою, що врешті й сталося. Ця подія дала можливість вписати героїзм карпато-українців у періодизацію історії української державності в ХХ столітті, а носіїв національно-державницької позиції – у історію політичної думки України. Їх політичні погляди остаточно вплинули на подальшу еволюцію соборної політичної думки українців по обидва боки Карпат.

Питання для самоконтролю

1. Вкажіть історичні передумови політизації українського населення Закарпаття та формування української політичної думки в регіоні наприкінці ХІХ – початку ХХ ст.
2. Назвіть регіональні особливості становлення української політичної думки Закарпаття.
3. Назвіть характерні особливості політичних поглядів діячів Карпатської України.
4. Унаслідок яких суспільно-політичних змін розпочався активний розвиток політичної думки Закарпаття в першій половині ХХ ст.?
5. Вкажіть причини, які гальмували розвиток політичної думки Закарпаття на межі ХІХ – ХХ ст.
6. Які течії політичної думки сформувалися на початку ХХ ст. на Закарпатті?
7. Якою була об'єднувача політична ідея програм українських політичних партій міжвоєнного Закарпаття?
8. Назвіть українські політичні партії Закарпаття у міжвоєнний період із чіткою національною ідеологією.
9. Яка політична партія довершила державотворчі потуги закарпатських українців?
10. У чому полягала принципова відмінність у поглядах політико-ідеологічних течій на Закарпатті?
11. Які ідеологічні групи склалися в українському політичному русі Закарпаття в міжвоєнний період?
12. Прослідкуйте еволюцію політичних поглядів А. Волошина.
13. У якій праці А. Волошин розкрив свої помірковані політичні погляди й бачення побудови Карпато-Української держави?
14. Назвіть представників поміркованої політичної думки міжвоєнного Закарпаття.
15. Назвіть представників радикально-націоналістичної політичної думки міжвоєнного Закарпаття.
16. У чому полягала суть суперечок між поміркованими та радикальними представниками української політичної течії Закарпаття наприкінці 1930-х рр.?
17. Який внесок у політичну думку часів Карпатської України зробив М. Брацайко?
18. Вкажіть твір Ю. Брацайка, в якому проявилася його проукраїнська політична орієнтація?
19. У чому полягали ключові позиції державницької думки Ю. Брацайка?
20. У чому полягала відмінність політичних поглядів братів Ф. та Ю. Реваїв?
21. Кого вважають лідером українського політичного руху в міжвоєнному Закарпатті?
22. Які націоналістичні ідеї лягли в основу програми партії УНО?
23. Які положення містив Закон №1, прийнятий Соймом Карпатської України 15.03.1939 р.?

24. Під впливом якої політичної ідеології формувалися погляди представників політичної думки Закарпаття С. Росохи та І. Рогача?
25. Як називався, де і коли був виданий перший збірник матеріалів про події в Карпатській Україні після її окупації угорськими військами?
26. Назвіть твори С. Росохи, в яких розкриваються погляди на події в Карпатській Україні.
27. В якій праці І. Рогач писав про державотворчу місію Карпатської України та історичне значення проголошення її незалежності для всього українського народу?
28. Охарактеризуйте узагальнену особливість української політичної думки Закарпаття міжвоєнного періоду.
29. Назвіть найвідоміші джерела політичної думки Закарпаття першої половини ХХ століття.

Література

Августин Волошин. Життя і помисли президента Карпатської України / М. Вегеш, М. Кляп, В. Тарасюк, М. Токар. – Ужгород : Карпати, 2005. – 464 с.

Браццайко Ю. «Що видів я на Закарпаттю...» : Спогади ; передм. та упоряд. І. Ліхтей, Ю. Сідей. – Ужгород : Ліра, 2009. – 64 с.

Вегеш М. Карпатська Україна на шляху державотворення. До 70-річчя проголошення державної незалежності Карпатської України / М. Вегеш, М. Токар. – Ужгород : Карпати, 2009. – 448 с.

Воднік В. Волошин Августин / В. Воднік // Історія політичної думки : навч. енцикл. слов.-довід. / за наук. ред. д-ра політ. н. Н. М. Хоми ; [В. М. Денисенко, Л. Я. Угрин, В. Г. Шипунов та ін.]. – Львів : Новий Світ-2000, 2014. – С. 134–135.

Волошин А. Твори / А. Волошин. – Ужгород : Гражда, 1995. – 452 с.

Волошин А. Вибрані твори / А. Волошин. – Ужгород : Закарпаття, 2002. – 528 с.

Вони боронили Карпатську Україну : Нариси історії національно-визвольної боротьби закарпатських українців / за ред. М. М. Вегеша ; НДІ карпатознавства УжНУ. – Ужгород : Карпати, 2002. – 680 с.

Карпатська Україна (1938–1939) : Зб. архівних документів і матеріалів. – Ужгород : Карпати, 2009. – 288 с.

Карпатська Україна в боротьбі : Зб. ст. – Відень : Видання Української пресової служби, 1939. – 234 с.

Магочій П. Р. Формування національної самосвідомості : Підкарпатська Русь (1848–1948) / П. Р. Магочій. – Ужгород : Патент, 1994. – 296 с.

Росоха С. Події та люди на моєму життєвому шляху : спомини / С. Росоха. – Торонто – Ужгород : Мистецька лінія, 2001. – 92 с.

Росоха С. Сойм Карпатської України / С. Росоха. – Вінніпег : Культура і освіта, 1949. – 98 с.

Стерчо П. Карпато-Українська держава: до історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919–1939 роках / П. Стерчо. – Львів : За вільну Україну, 1994. – 288 с.

Токар М. Перші партійні кроки закарпатців у світлі мемуаристики / М. Токар. URL: <http://www.zakarpattia.com/?p=1260>

Розділ 3. Еволюція вітчизняної політичної думки у першій половині ХХ століття

Токар М. Умови політизації закарпатців на фоні змінності політичних режимів ХХ століття / М. Токар. URL: <http://www.zakarpattia.com/?p=956>

Токар М. Питання возз'єднання Закарпаття з Україною в програмних ідеях регіональних політичних партій / М. Токар. URL: <http://www.zakarpattia.com/?p=952>

Токар М. Політичні партії Закарпаття в умовах багатопартійності (1919–1939) / М. Токар. – Ужгород : ПП Басараб М. М. «Наш рідний край», 2006. – 380 с.

Токар М. Проукраїнські політичні партії Закарпаття в 1919–1939 роках / М. Токар. – Ужгород : УжНУ, 2001. – 176 с.

Химинець Ю. Закарпаття – земля Української держави / Ю. Химинець. – Ужгород : Карпати, 1992. – 144 с.

Химинець Ю. Тернистий шлях до України / Ю. Химинець. – Ужгород : Гражда, 1996. – 396 с.

Шандор В. Спомини. Том I. Карпатська Україна 1938–1939 / В. Шандор. – Ужгород : Гражда, 1995. – 390 с.

Шандор В. Спомини. Том II. Карпатська Україна 1939–1945 / В. Шандор. – Ужгород : Гражда, 2000. – 246 с.

Штефан А. За правду і волю : Спомини і дещо з історії Карпатської України / А. Штефан. – Торонто, 1973. – Кн. 1. – 352 с. ; Торонто, 1981. – Кн. 2. – 384 с.